Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 279 (11477) 1980 чылдың декабрь 3, среда

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 2 көп.

АКЫ-ДУҢМА УЛУСТУҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Лаос Улус-Демократтыг Республиканы чарлааны Лаостуң бурунгу черинге социалистиг чаартылгаларның эгези болган. Москваның ажылчы чоннар төлээлекчилериниң декабрь 1-де болган байырлыг хуралы ол кайгамчыктыг болуушкуннуң беш чыл оюнга болгаш совет-лаос найырал келелязын ажыдарынга тураскааткан.

Байырлыг хуралдың президиумунга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ның Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришин, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих, албанның өске-даа кижилери олурган. Лаос-совет найырал ниитилелиниң делегациязы, ЛУДР-ның ССРЭ-де элчини Вантхонг Сенгмыңг база президиумга олурган.

Илеткелчи—ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы А. П. Дуйшеев совет-лаос харылзааларның дугайын чугаалап тура, ол харылзаалар улам ыңайгы ханылаашкыны болгаш бүгү талалыг хөгжүлдези-биле тодаргайлаттынып турар дээрзин онзалап демдеглээн. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Лаостуң Улусчу-революстуг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, ЛУДР-ның Премьер-Министри Кейсон Фомвихан-биле бо чылдың августа ужуражыышкыны ону база дагын бадыткаан.

Лаоска ак сеткилдиг, бүгү талалыг болгаш дээштиг дузаламчызы дээш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга, Совет чазакка, бүгү совет улуска, эш Л. И. Брежневтиң шуут бодунга Лаостуң ажылчы чоннарының мурнундан ханы өөрүп четтиришкинни лаос-совет найырал ниитилелиниң президиумунуң даргазы Кхамсук Сайнасенг илергейлээн.

ПАРТИЯНЫҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНГЕ СЭКП ТК-НЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

1981—1985 ЧЫЛДАРДА БОЛГАШ 1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

Кодээ ажыл-агыйның чиг-эдин болбаазырадып кылырының комплекстиг чоруун элээн бедидер, ону ажыглаарын экижидер. Бүдүрүлгениң үзүк чок схемаларын болгаш интенсивтиг чурумнарын шиңгээдир. Үнүш үзүнүн бүдүрүлгезинге дорт ылгаарының аргаларын ажыглаарын, чимистерни болгаш ногааларны консервалаарының үрелбес аргазын, эът болгаш сүт үлетпүрүнге комплекстиг-механизастаттынган шугумнарны, чиг-эттиң болгаш продукцияны сава чок болгаш контейнерлиг сөөртүрүнүң аргаларын калбаа-биле ажыглаарын боттандырар.

Болбаазырадып кылыр үлетпүрнүң малды, сүттү, чимистерни болгаш ногааларны оларны бүдүрүп турар черинге хүлээп алырынче шилчилгезин болгаш белеткелчилерниң транспорту-биле чүъкту сөөртүрүн чер болганга калбартыр.

Соодулга үлетпүрүнүң комплекстиг хөгжүлдезин, кодээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадырда база шыгжаарда кылымал соокту ажыглаарын калбартырын хандырар.

Аъш-чем үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 21—23 хуу, эът болгаш сүт үлетпүрүнге 27—29 хуу улгаттырар.

Далган дээрбелээр, крупа болгаш комбикорм үлетпүрүнге дээди сорттуг далганың бүдүрерин 24—27 хуу, күрүнениң үлетпүр бүдүрүлгелеринге комбикормнарны бүдүрерин 13—15 хуу, белок-витаминниг немелделерни 2 катап көвүдедир. Комплекстиг бедик бүдүрүкчүлүг дээрбе дерилгези-биле хандырылгага үндезилээш, далган дээрбелээр үлетпүрнүң техниктиг эде дерилгезин дүргедедир.

Ниити ишкири 20 млн. тонна тараа элеваторларын бирги ээлчегде кол тараалаар районнарга ажыглалга киирер.

Тарымал тоорукту, кукурузаны болгаш ристи ажылдап кылып турар районнарга тараа кургадыр күчүлерин дүрген темп-биле көвүдедир.

Микробиология үлетпүрүнге микробиологтуг синтезтиң продукциязын бүдүрерин дүрген темпи-биле хөгжүдериниң хемчеглерин боттандырар, продукция бүдүрериниң өзүлдезин 1,8—1,9 катап улгаттырар.

Мал чеминиң бараанныг микробиологтуг белогун болгаш лизинни, ол ышкаш мал чеми болгаш мал эмнээринге антибиотиктерни, мал чеми витаминнерин, үнүштер камгалалының микробиологтуг чүүлдерин, фермент препараттарны, премикстерни, бактериялыг чемишчидилгелерни болгаш микробиологтуг синтезтиң өске-даа продукцияларын бүдүрерин элээн көвүдедир.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 38—42 хуу бедидер.

VI. Транспортту болгаш харылзааны хөгжүдери

Транспорттуң кол сорулгазы болза улус ажыл-агыйының болгаш чурттакчы чоннуң чүък сөөртүлгелеринге хереглелдерин бүрүн болгаш өй-шаанда хандырары, транспорт системазының ажылының ажыктыг чоруун болгаш шынарын бедидери болур. Ук сорулгаларга дүүштүр:

чүък сөөртүлгезиниң чорудулгазын организастаарын болгаш ону башкарарын сайзырангайжыдар;

транспорттуң техниктиг херекселдерин ажыглаарының болгаш ооң ажылының идегелдиг болур деңнелин бедидер;

транспорттуң бүгү хевирлериниң ажылын болгаш улус ажыл-агыйының өске адырлары-биле оларның аразында харылзаазын таарыштыр тургузарын экижидер, холушкак харылзажылгага чүък сөөртүлгелериниң улам сайзырангай технологиязын шиңгээдир;

транспорттуң ажылын планнаарын улам экижидерин хандырар, уткуштур, дыка ырак болгаш өске-даа ажыктыг эвес чүък сөөртүлгелерни чайладыр, транспорт чарыгдалдарын эвээжедир, чүъктер болгаш пассажирлер сөөртүрүнге курлавырларның хемчээл чарыгдалын эвээжедир;

транспорттуң материал-техниктиг баазазын быжыглаар, чаа техниканы, дедшилгелиг технологияны болгаш башкарылганың автоматчыттынган системазын шиңгээдир, чүдүрүлге-дүжүрүлге болгаш септелге ажылдарының комплекстиг механизациязының деңнелин бедидер;

шимчээр составтың болгаш флоттуң структуразын оларның улам калбак специализациязын хандырбышаан экижидер;

чурттуң соңгу чүк районнарынга чүък сөөртүлгезиниң, ол ышкаш хоорайның болгаш хоорай чоогунуң пассажир аргыжылгазынга чаа транспорт херекселдерин ажыглаарын калбартыр;

контейнер транспорт системазының хөгжүлдезин дүргедедир, пакетчиткен-контейнер аргазы-биле савалап кезектээн чүъктерни сөөртүрүн калбартыр болгаш контейнерлерни болгаш пакеттерни ажылдап кылырынга чугула дерилгелер-биле хандыртынган тускай пункутуларның четкизин көвүдедир;

транспорттуң бүгү хевирлеринге пассажирлерни хандырарын улам экижидер;

шимчээшкинниң айыыл чок чоруун бедидер болгаш долгандыр турар хүрээлелге транспорттуң хоралыг салдарын эвээжедирин хандырар;

улустар аразының харылзажылгаларынга чүъктер сөөртүрүн организастаарын сайзырангайжыдар.

Демир-орук транспортунга техниктиг эде дериишкинни боттандырар, хөй чүък сөөртүлгелиг угланыышкыннарга чүък сөөртүр болгаш ажылдап кылыр арга-шинээни улам улгаттырарын, ол ышкаш демир-орук станцияларының болгаш белдирлериниң күчүлерин бедидерин хандырар.

Чүъктер сөөртүлгезинге маршрутчудулганың деңнелин болгаш поездилер шимчээшкининиң организастаарынга графиктиң ролюн бедидер. Локомотивтерни болгаш вагоннарны ажыглаарын экижидер. Вагоннар парыгын роликтиг подшипниктерже шилчидерин дүргедедир.

5 муң ажыг километр ниити оруктарны ажыглалга киирер, 6 муң ажыг километрин электрижидер болгаш 15 муң километр ажыг демир-орукту автоматчыттынган блокировка болгаш диспетчер төпчүдүлге-биле дерир. 3,6 муң километр чаа демир-орук шугумнарын тудар, Байкал-Амур демир-орук магистралының бүгү дургузунга поездилерниң шимчээшкинин ажыдар.

Демир-орук транспортунуң септелге болгаш тудуг баазазын быжыглаар.

Демир-орук транспортунуң чүък эргилдезин 14—15 хуу болгаш пассажир эргилдезин 9 хуу көвүдедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 10—12 хуу бедидер.

Далай транспортунга флотту, порттарны болгаш судно септээр заводтарны ажыглаарын, чүъктер болгаш пассажирлер сөөртүрүн организастаарын экижидер, транспорт ачы-дузазының экспортунга ажыктыг чорукту бедидер.

Флотту тускай судноолар-биле контейнеровозтар, лихтеровозтар-биле, демир-орук паромнары-биле, Арктика эжиндиришкининиң судноолары болгаш ледоколдар-биле четчелээр. Транспорт судноларын атомнуг күштүг установкалар-биле дериирин эгелээр.

Соңгу далай оруунуң барыын талакы кезээнге бүдүн чыл дургузунда эжиндиришкинниң болгаш Ыраккы Соңгу чүктүң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарынга чугула чүъктерни өй-шаанда чедирерин хандырар.

Далай порттарының болгаш судно септээр бүдүрүлгелериниң күчүлерин улгаттырар.

Далай транспортунуң чүък эргилдезин 8—9 хуу улгаттырар.

Хем транспортунга материал-техниктиг баазаны, чүнүң-даа мурнунда Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Соңгу чүктүң районнарынга чүъктер сөөртүлгезин хандырар дээш үндезини-биле быжыглаар. Каяа чогумчалыг болдур, чүъктерни демир-оруктан хем транспортунче эң хөйү-биле шилчидер, магистралдыг хем оруктарынга эжиндиришкинниң хуусаазын узадыр.

Хем порттарының чүък сайгарып ажылдап кылыр шинээзин улгаттырар. Хөй чүък киирер чүък теплоходтары-биле, «хем-далай» деп холушкак эжиндиришкинниң судноолары-биле, чүък сөөртүр буксирлер-биле, хөй чүъктүг составтарлыг баржалар-биле, ледоколдар болгаш комфортабельдиг пассажир судноолары-биле хем флодун четчелээр. Хем флодунуң септелге баазазын сайзырадыр.

(Уланчызы. Эгези № 278 «Шында»)

Хем транспортунуң чүък эргилдезин 19—20 хуу улгаттырар.

Хоолайлар дамчыдылгалыг транспортту, ылаңгыя нефть продуктулар, нефть болгаш газ дамчыдарын дүрген хөгжүдер.

Хоолайлар дамчыдылгалыг транспорттуң объектилериниң тудуунуң шынарын бедидер болгаш оларның бүзүреллиг ажылын хандырар. Чаа тудуп турар газ дамчыдылгаларының бүдүрүкчүлүүн көскүзү-биле бедидериниң, компрессор станцияларын автоматчыдарының талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Агаар-бойдус байдалы нарын, чедери берге районнарга хоолай дамчыдылгаларын чылдың кайы-даа үезинде тударының технологиязын ажылдап кылыр болгаш шиңгээдир.

Автомобиль транспортунга материал-техниктиг баазаны улам ыңай хөгжүдерин болгаш ниити ажыглалдың транспортун колдады сайзырадырын хандырар. Улуг автомобиль ажыл-агыйларынга транспорт дериг-херекселдерин мөөңнээрин уламчылаар, оларның техниктиг хандырылгазының болгаш септелгезиниң системазын экижидер. Автотранспорт дериг-херекселдериниң септелге баазазын быжыглаар болгаш ооң ажылының системазын экижидер.

Автомобильдер парыгының структуразын сайзырангайжыдар, ылаңгыя улуг чүък машиналарының, специализастаттынган болгаш биче тоннажтыг автомобильдерниң үлүүн бедидер. Кожуглуг болгаш чартык кожуглуг автопоездилерни хамыктың мурнунда чурттар аразынга чүък сөөртүрүнге калбаа-биле ажыглаарын хандырар.

Хоорайларга болгаш кодээ черлерге пассажирлер аргыштырар автомобиль транспортунуң ажылын организастаарын экижидер, автобустарның шимчээшкининиң доктаамал болгаш удаа-дараа болурун бедидер.

Ниити ажыглалдың автомобиль транспортунуң чүък сөөртүлгезин 1,4 катап база ниити ажыглалдың автобустарынга пассажирлер аргыштырылгазын 16-18 хуу көвүдедир.

Автомобильдерниң магистральдыг оруктарының дузалал четкизин дүргедеди хөгжүдерин көөр. Кодээ черлерге автомобиль оруктарының, бирги ээлчегде районнар төптерин, колхозтарның болгаш совхозтарның төп суурларын ниити ажыглалдың автомобиль оруктары-биле харылзаштырып турар оруктарның тудуун калбартыр. Шимчээшкинниң озал-ондактыг чоруун болдурбазынче онза кичээнгейни салбышаан, оруктарны тударының, септээриниң база ажыглаарының шынарын экижидер.

Агаар транспортунуң магистральдыг болгаш чер-черниң агаар оруктарынга аэропорттар четкизин чүък сөөртүрүнүң болгаш самолёттарны ажаап-тежээриниң амгы үениң механизастаашкын база автоматчыдылгазының чепсек-херекселдери-биле хандырбышаан калбартырын, хамааты ужар чүүлдүң септелге заводтарын болгаш авиация-техниктиг баазаларын, ылаңгыя Соңгу чүктүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарынга тударын база чаартып кылырын үргүлчүлээр.

Ужар-чүүл техниказын чөп ажыглаарынга, кывар чүүл чидириин эвээжедиринге, а ол ышкаш самолеттарның болгаш вертолеттарның шимчедикчилериниң камналгалыын бедидеринге, дензи болгаш аэродинамиктиг характеристиказын экижидеринге үндезилээш, кывар чүүл чарыгдалын дыка эвээжедир талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Агаарга шимчээшкинниң, самолеттарның ужуп үнериниң болгаш черге хонарының башкарылгазын автоматчыдарын хандырып турар болгаш ужудуушкуннарның доктаамал болгаш айыыл чок болурун бедидип турар навигация база радиотехника дерилгелериниң бортка болгаш черге турар системаларын калбаа-биле нептередирин көөр.

Пассажирлер аргыштырылгазын барык-ла 1,3 катап көвүдедир.

Үлетпүр транспортунга чаарты дерип кылыышкынның болгаш техниктиг эде дериишкиннерниң темпилерин бедидер, ажылдап турар составты ажыглаарын экижидер, чүъктерни деңдески чүдүрерин болгаш дүжүрерин чедип алыр.

Адырлар аразының үлетпүр демир-орук транспортунуң ажылдап турар бүдүрүлгелерин калбартырын болгаш чаа бүдүрүлгелерин организастаарын боттандырар.

Транспорттуң үзүктел чок болгаш специализастаттынган чаа конвейерлиг, пневмоконтейнерлиг, гидравликтиг болгаш өске-даа хевирлерин, ылаңгыя даг рудазы база химия үлетпүрүнге болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге нептередирин дүргедедир.

Улус ажыл-агыйынга болгаш чонга **харылзаа** ачы-дуза чедирилгезиниң талазы-биле хереглелдерин улам долу хандырарын боттандырар.

Информация дамчыдарының эң чаа системаларынга үндезилеп, чурттуң харылзаазының чаңгыс аай автоматчыткан четкизин тургузарын үргүлчүлээр, өңнүг телевидениени болгаш стереофониктиг радио дамчыдылгазын сайзырадыр. Черниң кылымал эдеринчилерин хөй программалыг телевидениени болгаш радио дамчыдылгазын организастаарынга, ырак районнар-биле телефон харылзаазынга, төп солуннарның арыннарын фототелеграф-биле дамчыдып бээринге калбаа-биле ажыглаар.

Хоорайлар аразында телефоннар шугумнарының узунун барык-ла 1,8 катап, хоорайларга болгаш кодээ черлерге телефоннар санын 1,3 катап, ооң иштинде чурттакчыларга тургузуп бээрин 1,4 катап көвүдедир.

Почта харылзаазының бүдүрүлгелеринге бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаарының болгаш автоматчыдарының деңнелин бедидер, почтаны болгаш парлалга продукциязын контейнерлиг-сөөртүрүнүң хемчээлдерин дыка улгаттырар.

VII. Капитал тудуг

Капитал тудугнуң кол сорулгазы болза чаа техниктиг үндезинге чурттуң бүдүрүлге талазы-биле күчү-күжүн улам ыңай калбартыры, а ол ышкаш бүдүрүлгечи эвес адырларны хөгжүдери болур.

Капитал тудугну үндезини-биле экижидерин, капитал салыышкыннарының ажыктыын бедидерин чедип алыр. Кол фондуларны болгаш бүдүрүлге күчүлерин чогуур өйүнде ажыглалга киирерин хандырарынче кол кичээнгейни салыр. Капитал салыышкыннарын болгаш материалдыг курлавырларны эң чугула тудугларга мөөңнээр, харын чаа тудар объектилерниң санын эвээжедир. Тудугларның хуусаазын кызырар, чыл дургузунда бүдүрүлге күчүлерин болгаш объектилерни деңдески тудуп, ажыглалга киирерин чедип алыр. Доозулбаан тудугларның хемчээлин, тургустунмаан дерилгелерниң курлавырларын чоокку чылдарда нормативтерге чедирер.

Улус ажыл-агыйынга беш чылда капитал салыышкыннарын акшаландырыышкынның бүгү дөстериниң күзели-биле 12—15 хуу көвүдедир.

Капитал салыышкыннарын бирги ээлчегде бүдүрүлгелерни чаартырынче болгаш техника талазы-биле эде дериринче база мурнунда эгелээн тудугларны доозарынче угландырар. Чаа бүдүрүлгелерни тударын болгаш бүдүрүлгелерни калбартырын улус ажыл-агыйының ук хевиринде продукцияның талазы-биле хереглелдерни ажылдап турар бүдүрүлге күчүлерин чаартып база техника талазы-биле эде дерип тургаш, оларны ажыглаарын экижидерге-даа хандыртынмас апарган таварылгада эгелээр.

Төлевилел-смета херээн экижидер, тудугну эң-не дедшилгелиг болгаш камналгалыг төлевилелдер-биле чорудар. Эртем техниктиг дедшилгениң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин, тудуга материалдар болгаш күш-ажыл чарыгдалдарының камналгазын ажыглаарынга үндезилээш, оларга капитал салыышкыннарының ажыктыын көрүп турар. Планнаашкын, архитектура болгаш тудуг шиитпирлериниң шынарын бедидер, бажыңнарның болгаш дерилгелерниң, а ол ышкаш чуртталга бажыңнарының тудуунуң өртек үнезин чиңгедир, ажыглалга киирер күчүлерниң единицазынга капитал салыышкыннарының бот-дензизин кызырар.

Төлевилел шиитпирлериниң бедик техниктиг болгаш экономиктиг деңнелин хандырары дээш, тудугнуң сметтиг өртээн шын тодарадыры дээш министерстволарның, ведомстволарның экспертиза, төлевилел, конструктор органнарының болгаш эртем-шинчилел организацияларының харыысалгазын күштелдирер.

Тудуг болгаш монтаж ажылдарын керээлиг база ажыл-агыйжы арга-биле чорударын сайзырангайжыдар. Тудугну организастаарының дедшилгелиг хевирлерин: комплект-блоктуг, вахталыг, белдирлер аайы-биле болгаш өске-даа хевирлерни бүгү тала-биле сайзырадыр. Инженер ажылының белеткелиниң болгаш бүдүрүлге-технологтуг четчелээшкинниң деңнелин бедидеринге үндезилээш дорт, шууштурулгалыг ажылдаар бригада керээзин чер бүрүзүнге нептередир талазы-биле таарымчалыг байдалдарны тургузар.

Тудугну эргелеп башкарарының ортумак звенозун бот-орулга-чарылгаже шилчидерин доозар.

Тудугга хол-биле кылыр күш-ажыл чарыгдалдарын дыка кызырар, тудуг организацияларын бедик бүдүрүкчүлүг машиналар, механизмнер, автотранспорт-биле хандырар талазы-биле хемчеглерни боттандырар болгаш ажылдың ээлчеглиг болурун бедидип тургаш, оларны ажыглаарын экижидер. Ажылдап турар бүдүрүлгелерге тудуг ажылдарын чорударынга херек машиналар комплекстерин бүдүрерин калбартыр. Тудуг организацияларын биче механизацияның чепсектери-биле, механизастаттынган болгаш хол-биле ажылдаар херекселдер-биле хандырарын экижидер.

Тудуг бүдүрүлгезин индустриализастаарының деңнелин база тудуг конструкцияларының болгаш кезектериниң заводка белеткеп кааның чадазын бедидер, ажыктыг чаа конструкцияларны ажыглаарын калбартыр, кодээ районнарга тус черниң тудуг материалдарын улам долузу-биле ажыглаар.

Тудуглар мөөңнеттинген районнарга девискээр аайы-биле тудуг-монтаж организацияларының күчүзүн улгаттырар. Шимчеңгир доктаамал тудуг-монтаж организацияларының болгаш тудуг индустриязының кожуп чоруур инвентарь баазаларының четкизин калбартыр.

Бажың тудар комбинаттарны улам ыңай хөгжүдери болгаш техника талазы-биле эде чепсеглеп дериирин хандырар, оларның күчүлерин улам долу ажыглаар. Чуртталга тудуунуң ниити хемчээлинге улуг панельдиг болгаш хемчээли улуг блоктарлыг чуртталга бажыңнары тударының үлүг-хуузун көвүдедир.

Бүдүрүлгелерни бүрүн белен тудкаш чагыкчыга дужаар кылдыр бүдүрүлгениң сметтиг бүрүн өртээниң хемчээли-биле тудуг организацияларынга банкының тыпсыр чээлизин ажыглап объектилерни тударын калбаа-биле боттандырар.

Тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 15—17 хуу бедидер.

VIII. Социал хөгжүлде болгаш чоннуң чаагай чоруун бедидери

Экономиканың көдүрлүүшкүнүнге, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге үндезилээш, чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай өзүлдезин амыдыралдың социалистиг хевирин, ниитилел харылзааларының бүгү системазын хөгжүдерин хандырар.

Ол сорулга-биле дараазында чүүлдер көрдүнүп турар:

бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга, ооң чогаадыкчы характерин күштелдиреринге эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузары; хол-биле кылыр, эвээш квалификациялыг болгаш аар күш-ажылды бүгү талазы-биле кызырары; күш-ажылдың хемчээлин болгаш хереглелдиң хемчээлин контрольдаарын күштелдирери;

материалдыг чаагай кежиктерниң болгаш ачы-дуза чедирериниң деңнелин бедидери болгаш структуразын сайзырангайжыдары, оларның шынарын экижидери база ассортиментизин калбартыры;

чурттакчы чоннуң, ылангыя кодээ чоннуң чуртталга болгаш амыдырал байдалын экижидери, бажың ажылынга күш-ажылды чиңгедири, хандырылганың бүгү хевирлериниң культуразын бедидери;

өг-бүлени быжыглаар байдалдарны тургузары, уругларлыг өг-бүлелерге болгаш ажылдап турар иелерге артык эргелерни болгаш чиңгелделерни көргүзерин калбартыры;

чоннуң эртем-билииниң болгаш культуразының деңнелиниң өзери, совет кижилерниң медицина хандырылгазын болгаш дыштанылгазын экижидери, кижиниң идепкейлиг күш-ажылчы ажыл-чорудулгазынга улам-на таарымчалыг байдалдарны тургузары;

социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдери, ажылчы чоннарның инициативазын бедидери, эргелеп башкарылгага оларның киржилгезин калбартыры, социалистиг чарышты, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинни бүгү талалыг калбартыры;

экономиканың өзүлдезиниң социал факторларын ажыктыг ажыглаары, күш-ажылга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин дүүштүрери, бүдүрүлгени хөгжүдеринге болгаш бедик эчис үре-түңнелдерни чедип алырынга оларның салдар чедириишкинин күштелдирери.

Чоннуң кижи санынга онааштыр **боттуг орулгаларын** 16—18 хуу бедидер.

Янзы-бүрү бараанннар болгаш ачы-дуза чедирериниң талазы-биле чоннуң садып алыр аргазын улам долу хандырарын эң чугула сорулга деп санаар.

Күрүне болгаш кооператив садыгның **үүрмектеп садар бараан саарылгазын** 22—25 хуу көвүдедир.

Аъш-чем айтырыын хажык чокка шиитпирлээринге үндезилээш, хоолулуг чемгир талазы-биле эң үнелиг чемнерни хереглээрин көвүдетпишаан, чоннуң чемненилгезин улам ыңай экижидерин хандырар.

Культура амыдыралынга болгаш ажыл-агыйга хереглээр чүүлдер база өске-даа аъш-чемге хамаарышпас бараанннарга хереглелди улам долу хандырар. Тудуг материалдарын чонга садарын дыка көвүдедир.

Бараанннарның ассортиментизин калбартыр база чаартыр, шынарын экижидер, чаа, аян-хевирлиг, а ол ышкаш чон хөйү-биле хереглээр өртээ чиик, эки бараанннарны садарын көвүдедир. Чоннуң чөптүг хереглелдерин болгаш эстетиктиг шилип алыышкынын тургузарынга идепкейлиг дузаны чедирер.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевирин 13—16 хуу көвүдедир болгаш ооң деңнелин беш чылдың төнчүзүнде айда 190—195 рубль чедирер.

Колхозтарның ниити ажыл-агыйындан **колхозчуларның орулгазын** 20—22 хуу бедидер.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң талазы-биле хандырар чүүлдер:

коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң ажылының алыс түңнелинден ажыл төлевириниң хамаарылгалыын күштелдирери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң көдүрлүүшкүнүнге, продукцияның шынарын экижидеринге болгаш бүгү хевирлерниң курлавырларының камналгазынга ооң идиг бериикчи ролюн бедидери; тариф системазын болгаш күш-ажылды нормалаарын сайзырангайжыдары, күш-ажылчы салыышкындан шагналдарның улам сырый хамаарылгалыы;

күүседир ажылдарның нарыын болгаш харыысалгалыын, күш-ажылдың байдалдарын база интенсивтиин барымдаалап, а ол ышкаш улус ажыл-агыйының адырларының база чурттуң районнарының аайы-биле ажылчы чоннарның янзы-бүрү категорияларының ажыл төлевирин сайзырангайжыдары.

Хол-биле кылыр, эвээш квалификациялыг күш-ажылды кызырарынга, квалификацияны бедидеринге, профессияларны дакпырлаарынга болгаш күш-ажылчы бедик чедиишкиннерни чедип алырынга үндезилээш, ажылдакчыларның, а ооң иштинде эвээш шалыныг ажылдакчыларның ажыл төлевириниң өзүлдезин хандырар.

Байдалдарның тургустунганының болгаш курлавырларның мөөңнеттингениниң хире-шаа-биле бирги ээлчегде улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның эң биче хемчээлдиг ажыл төлевирин, шалының болгаш ставкаларын бедидерин чоорту боттандырар. Ол сорулга-биле каттыжыышкыннарга, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга база адырларга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң бар турар курлавырларын бүгү талалыг ажыглаар.

Ажыл төлевириниң районнуткап таарыштырылгазын сайзырангайжыдар.

Уралга болгаш Казахстанның чамдык районнарынга мурнунда оларга ажыглаттынмайн турган районнар коэффициентилерин ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринге киирер.

Ыраккы Чөөн Чүктүң болгаш Чөөн Сибирьниң мурнуу районнарынга ажылдааның үзүктел чок стажы дээш ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл-төлевиринге немелделерни тургузар.

Дүнеки үеде ажылдааны дээш немелде ажыл төлевириниң хемчээлин бедидерин чамдык адырларга уламчылаар.

Колхозчуларның ажыл төлевириниң талазы-биле хандырар чүүлдер:

ажылдың алыс түңнелдеринден, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден болгаш продукцияның шынарындан ажыл төлевириниң хемчээлдериниң хамаарылгалыын күштелдирери;

ниитилел бүдүрүлгезинге колхозчуларның киржип турарының, оларның квалификациязының болгаш күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң хире-шаа-биле оларның күш-ажылының төлевириниң деңнелин күрүнениң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң деңнелинге чоокшулаштырары.

Ниитилелдиң хереглел фондуларын 20 хуу көвүдедир. Ол фондулардан чонга тыпсыр төлелгелерниң болгаш чиңгелделерниң, бүдүрүлге болгаш социал демографтыг айтырыгларны шиитпирлээринге ролюн күштелдирер, хереглелдиң ниитилел фондуларынга киирген акша-хөреңгилерниң, ооң иштинде каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш колхозтарның акша-хөреңгизин ажыглаарының ажыктыын бедидер.

Уругларлыг өг-бүлелерге болгаш чаа өг-бүле тутканнарга күрүне дузаламчызын көвүдедир. Ол өг-бүлелерге артык эргелер болгаш чиңгелделер тыпсырын калбартыр, оларның амыдырал-чуртталга байдалдарын экижидеринге идиг бээр, уругларга күрүне пособиелериниң систе-

(Уланчызы 2-ги арында).

1981—1985 ЧЫЛДАРДА БОЛГАШ 1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

мазын сайзыраңгайжыдар. Школа назы четпээн уруглар албан черлеринге, школа-интернаттарга, школалар чанында интернаттарга болгаш уруглар бажыңнарынга уругларның чемненилгезин болгаш хандырылгазын экижидер. Нийти билиг школаларының өөреникчилери өөредилге номнарын халас ажыгладырынче бүрүн шилчиир.

Ажылдап турар херээженнерниң күш-ажылының болгаш амыдырал-чуртталгазының байдалдарын улам ыңай экижидерин хандырар.

1981 чылдан эгелээш, чурттуң районнарының аайы-биле ажылдап турар херээженнерге чаш уругну бир хар чедир ажаап-азыраар кылдыр чамдызы төлевирлиг шөлээ бээрин доктаадыр.

Чаш уруглардыг херээженнерге долу эвес ажыл хүнүнде азы долу эвес ажыл неделязында таарыштырган график ёзугаар, а ол ышкаш бажыңынга ажылдаар арганы тургузар. Бажың ажылын чиңгедир талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыр.

Саатыг херээженнерге специализастаттынган профилакторийлерниң санын боттуу-биле көвүдедир.

Уруглар садтарының база яслилерниң, узаткан хүннүг школаларның (бөлүктерниң), пионер лагерьлериниң болгаш өске-даа уруглар албан черлериниң четкилерин, ылангыя нийтилел бүдүрүлгезинде херээженнер аажок хөй-биле хаара туттунган черлерге улам ыңай калбартырын болгаш оларның ажылын экижидерин көөр. Школа назы четпээн уруглар албан черлерин 2,5 миллиондан эвээш эвес олуттуг кылдыр тудар.

1985 чылда узаткан хүннүг школаларга (бөлүктерге) өөреникчилерниң санын 13,5—14 миллион чедирер. Пионерлер база школачылар ордуларының (бажыңнарының), школадан дашкаар албан черлериниң ажылын экижидер.

Социал хандырылганың системазын сайзыраңгайжыдар. Ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның назылап кырaанда болгаш инвалид апарганда алыр пенсияларының, а ол ышкаш азырадыкчызын чидирген таварылгада алыр пенсияларның эң биче хемчээлдерин бедидер. Колхозчуларның болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының социал-хандырылгазының байдалдарын улам ыңай деңнештирерин көөр.

Мурнунда тывыскан пенсияларның хемчээлин ындыг янзының ажылдакчыларынга амгы үеде тыпсып турар пенсияның деңнелинге чедир чоорту чоокшулаштырарын хандырар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң амыдырал байдалын улам экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Колхозчуларга чылдың бээр төлевирлиг шөлээниң эң кыска хуусаазын ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга доктааткан эң кыска хуусаалыг шөлээниң үргүлчүлээр деңнелинге тургузар.

Пенсионерлерниң нийтиниң күш-ажылынга киржир аргаларын калбартыр.

Пенсионерлерге интернат-бажыңнарның четкизин калбартыр, аңаа чаагайжыдылганың болгаш социал-амыдырал хандырылгазының деңнелин бедидер.

Күрүне чээлилерин эгидерин уламчылаар. Кол-кол аъш-чем болгаш аъш-чем эвес-даа барааннарны **үүрмектеп садарының күрүне өртектерин турум болдурарын** хандырар угланыышкынны чайгылыш чок чорудар. Өртек чурумун сагыыры дээш күрүне болгаш хөй-нийти контролюн күштелдирер база каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң организацияларының болгаш албан черлериниң удуртукчуларының харыысалгазын бедидер.

Садыгны болгаш нийтиниң чемненилгезин улам ыңай хөгжүдерин хандырар.

Үүрмектеп садар садыг четкизин калбартыр, күрүне болгаш кооперация садыының материал-техниктиг баазазын быжыглаар, садыгны эргелеп башкарарын организастаарын сайзыраңгайжыдар. Универсамнар, универмагтар болгаш улуг садыг төптерин тургузарынче онза кичээнгей салыр. Үлетпүр министерстволарының болгаш каттыжыышкыннарының фирмалыг магазиннериниң ол ышкаш совхозтарның, колхозтарның болгаш оларның каттыжыышкыннарының ногаа, чимис продукциязын садар фирмалыг магазиннериниң четкизин өстүрер.

Чурттакчы чоннуң садыг хандырылгазының деңнелин бедидер, садыглаарының дээштиг аргаларын бүгү хемчээл-биле хөгжүдер, ажылчы чоннарга таарымчалыг байдалды тургуспушаан, садыг болгаш нийтиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң ажылдаар чурумун экижидер. Барааннарны кижи боду шилип алганын, ажылдап база чурттап турар чериниң аайы-биле чагыткаанын ёзугаар болгаш почта дамчыштыр чорудуп садыглаарын сайзыраңгайжыдар. Садыг четкизинге барааннарны савалаан хевирге киирерин улгаттырар.

Чурттакчы чоннуң хереглелдерин хандырарынга нийтиниң чемненилгезиниң ролюн көдүрер, оон хөгжүлдезиниң темпилерин шапкынчыдарын көөр. Ажылчыннарның, албан хаакчыларның, колхозчуларның болгаш өөредилге черлериниң бүгү хевирлеринде сургуулдарның ажылдап, өөренип турар чериниң аайы-биле изиг чем-биле хандырылгазын экижидер. Нийтиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң четкизин улам калбартыр, чурттакчы чонну хандырарының культуразын бедидер. Диета ёзугаар чемгерер бүдүрүлгелерниң четкизин хөгжүдер. Садыг бүдүрүлгелериниң ажылын хөй-нийтиниң контрольдаарын күштелдирер.

Барааннарны чедирериниң, шыгжап кадагалаарының, болбаазырадып эде кылырының дээштиг технологиязын, амгы үениң садыг болгаш соодукчу дериг-херекселдерин, барааннарны болбаазырадыр болгаш савалаар талазы-биле бедик бүдүрүкчүлүг машиналар комплекстерин база шугумнарны шиңгээдир. Үлетпүр, көдээ ажыл-агый болгаш садыг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының аразында экономиктиг харылзааларны сайзыраңгайжыдар. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң болгаш сайгарарының планнарын ажылдап кылырынга ажыл-агый керээзиниң ролюн бедидер.

Мөөңнеп садарының системазынга колдады барааннар курлавырларын мөөңнээринче угланган хемчеглерни боттандырар. Магазиннерни эргежок чугула ассортиментиниң барааннары-биле үзүктел чокка хандырары дээш мөөңнеп садарының баазаларының, а магазиннерниң доктааткан ассортиментиниң барааннарын бодунга доктаамал садары дээш харыысалгазын бедидер.

Садып алыкчыларның негелде-хереглелдерин өөренип көөр талазы-биле ажылды сайзыраңгайжыдар, чурттакчы чоннуң янзы-бүрү бөлүктериниң болгаш чурттуң районнарының негелде-хереглелиниң онзагай чүүлдерин улам ханы кичээнгейге алыр.

Хереглел кооперациязын улам ыңай хөгжүдеринге бүгү хемчээлдиг идиг бээр, оон ажыл-агыйжы инициативазын болгаш көдээ черге садыгны экижидеринге, чиг-эт база аъш-чем курлавырларын улгаттырарынга идепкейлиин бедидер. Тус чериниң тудуг материалдарын, чиг-этти улам ажыктыг ажыглаарының, мал-маганны болгаш кушту азыраарының, иштики суг хөөлбектеринге балыкты өстүрүп тударының күсели-биле хереглел кооперациязының бүдүрүлгелеринге чурттакчы чонга эргежок чугула барааннарны бүдүрерин өстүрер. Чурттакчы чондан болгаш колхозтардан көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алыр ажылды улам идепкейлиг чорудар, ол продуктуларны хоорайларга болгаш үлетпүр төптеринге садарын улам калбартыр, арыг чигирни, чайгаар үнген каттарны, мөөгүлерни, эм оъттарны белеткээрин көвүдедир аргаларны улам долу ажыглаар.

Колхоз рыноктарының четкизин хөгжүдер болгаш ажылын экижидер. Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйынга, сад болгаш ногаа эштежилгелеринге бүдүрген көдээ ажыл-агый продукциязының артыкшылын чедиреринге база сайгарарынга дуза көргүзер.

Чурттакчы чондан болгаш колхозтардан хүлээп ап турар кылыгларны комиссия аргазы-биле садыглаар магазиннерниң четкизин улам калбартыр.

Чоннуң амыдырал хандырылгазын улам экижидер. Ачы-дуза чедирерин сайгарарының хемчээлин барык 1.4—1,5 катап өстүрер. Чагыгларны күүседириниң шынарын болгаш хандырылганың культуразын бедидер. Көдээ черге амыдыралчы ачы-дуза чедирерин сайгарарының хемчээлин өстүрериниң улам бедик темпилерлиг болуруун көөр. Чурттуң чөөн районнарынга амыдырал хандырылгазын шапкынчыдып хөгжүдер.

Ажаалга-шыгжамыр херээн хөгжүдерин хандырар, ажаалга кассаларының чонну хандырарының хевирлерин сайзыраңгайжыдар, оларны саналга техниказы болгаш эргежок чугула дериг-херекселдер-биле улам долу чепсеглээрин көөр.

Хамаатыларның амы-бот болгаш эт-сеп күрүне страхованиезин хөгжүдер.

Совет кижилерниң чуртталга байдалдарын чайгылыш чок экижидер, чурттаар оран-бажыңнарның эптиг-таарымчалыын болгаш оларның чаагайжыдылгазының деңнелин бедидер. Нийти шөлү 530—540 млн. дөрбелчин метр хемчээлдиг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер, чаа тудуп тургузуп турар бүдүрүлгелерниң, шиңгээдип турар районнарның ажылдакчыларын чуртталга бажыңнары-биле хандырар дээш база көдээ черлерге оларны бирги ээлчегде тударын көөр. Күрүнениң чаа чуртталга шөлүн, дүрүм ёзугаар, өг-бүле бүрүзүнге тускайлаан аңгы квартираны бээр принципти барымдаалап хуваарын боттандырар.

Хоорайларны болгаш суурларны комплекс аайы-биле тудуп тургузарының айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирер. Квартираларның иштики хуваалдазын улам сайзыраңгайжыткан болгаш оларның ажыглалын улам экижидер байдалдарлыг чаңгыс аай төлевилел ёзугаар чуртталга бажыңнарын тударынче шилчилгени доозар.

Чоннуң чуртталга байдалдарын улам ыңай экижидеринге чуртталга-тудуг кооперациязының ролюн бедидер. Чуртталга бажыңнарын, ылангыя биче хоорайларга, хоорай хевириниң суурларынга болгаш көдээ черлерге хууда арга-биле тударының аргаларын улгаттырар. Каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң шаңнал-мактал фондуларының күсели-биле кооперативтиг болгаш хууда чуртталга тудуун кылырынга ажылчы чоннарга идиг бээр.

Чуртталга фондузун ажыглаарын, оон кадагалалын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Чоннуң коммунал хандырылгазын хөгжүдер. Хоорайларның болгаш чурттакчылыг черлерниң чылыг-биле база суг-биле төпчүдүп хандырарының деңнелин бедидер.

Улус өөредилгезиниң системазының улам ыңай хөгжүлдезин, тускай эртемниглерге болгаш мергежилдиг ажылчыннарга чурттуң хереглелдерин улам долу хандырар. Кадрларның өөредилгезиниң болгаш белеткелиниң талазы-биле ажылдың бүгү кезектериниң база хевирлериниң ажыктыын бедидер. Кежээки болгаш бот-өөредилгелиг өөредилгени хөгжүдер база экижидер.

Ортумак школага күш-ажылчы кижизидилгениң хевирлерин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдар. Аныяк салгалдың профессионал угланыышкынының талазы-биле ажылды күштелдирер. Нийти билиг школаларының эге класстарынга уругларны 6 харлыындан өөредиринге чоорту шилчииринин байдалдарын тургузар.

Улус ажыл-агыйын ажылчын кадрлар-биле четчелээриниң эң чугула үндезини болур профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң улам ыңайгы хөгжүлдезин көөр. 1981—1985 чылдарда ол өөредилге черлерин 13 млн. чедир санныг мергежилдиг ажылчыннар дооскан турарын чедип алыр; ортумак эртемниг мергежилдиг ажылчыннарны доостурарын 1,6 катап көвүдедир.

Кадрларны бүдүрүлгеге белеткээрин болгаш билиин бедидерин сайзыраңгайжыдар.

Дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 10 млн. хире кижини белеткээр. Специалистерни белеткээриниң шынарын бедидер болгаш улус ажыл-агыйынга оларны ажыглаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Социалистиг культураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдезинге идиг бээр, марксисчи-ленинчи үзел-бодалды хевирлээринге, совет кижилерниң хөй талалыг угаан-бодал хереглелдерин улам долу хандырарынга оларның ролюн бедидер.

Чоннуң кино хандырылгазын экижидер, кижизидилге болгаш өөредилге ажылынга кинону улам калбак ажыглаар.

Культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдар. Массалыг библиотекалар болгаш клубтар четкилерин калбартыр, ажылчы чоннарның бот-тывынгыр чогаадылгазының база дыштанылгазын эрттирериниң төвү болур оларның ролюн бедидер. Музейлерниң ажылын, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаарын база пропагандалаарын экижидер.

Ном үндүрүлгезиниң херээн хөгжүдер. Чоннуң болгаш улус ажыл-агыйының парлаан продукцияга хереглелин улам долу хандырар, үндүрүлгелерниң полиграфия күүселдезиниң шынарын бедидер.

Телевидениениң болгаш радио дамчыдылгазының улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар. Телевидениениң ийиги нийти эвилел программазын ажыглалга киирер.

Кадык камгалал системазының хөгжүлдезиниң дугайында доктаамал сагыш салыр. Чоннуң медицина хандырылгазының деңнелин болгаш шынарын бедидер. Кадык камгалал албан черлерин улам ыңай калбартырын, оларның структуразын сайзыраңгайжыдарын база чогумчалыг калбартып тургузарын көөр. Кадык камгалал албан черлерин эм чүүлдер, инструмент херекселдер, медицина техниказы болгаш дериглгелери, эт-херексел, транспорт база харылзаа херекселдери-биле хандырарын экижидер.

Медицина практиказынга эртем-техниктиг чедиишкиннерни шапкынчыды болгаш калбаа-биле шиңгээдириниң, медицина ажылдакчыларының күш-ажылын организастаарынга дээштиг хевирлерни, аргаларны ажыглаарының хемчеглерин алыр. Эмнелге оруннарының нийти санын 8-10 хуу көвүдедир.

Аарыгларны болдурбазының баш удур хемчеглериниң талазы-биле ажылды күштелдирер, диспансеризацияның ажыктыын бедидер болгаш чурттакчы чонну, хамыкты мурнай уругларны оон-биле хаара тударын калбартыр.

Медицина үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрүп үндүрерин барык 1,4 катап өстүрер. Бедик дээштиг, ылангыя чүрек-хан-дамыр база онкология аарыгларын, эндокрин (бес) системазының аарыгларын эмнээр эм бүдүмелдерни, а ол ышкаш чартык кылымал антибиотиктерни белеткеп кылырын болгаш шиңгээдирин көөр. Амгы үениң медицина техниказын бүдүрерин калбартыр.

Ажылчы чоннарның дыштанылгазын болгаш туризмни бүгү тала-биле хөгжүдер болгаш сайзырадыр. Ада-иелерниң уруглары-биле кады дыштанырының болгаш эмнеттирериниң аргаларын алгыдар. Экскурсия хандырылгазын экижидер. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның сад база ногаа эштежилгелерин организастаарынга база хөгжүдеринге бүгү талалыг идиг бээр. Садтарга бажыңчыгаштарны, хер-херекселдерни белеткеп кылырын, дыштанылгага болгаш туризмге барааннар бүдүрерин өстүрер.

Массалыг күш-культураны болгаш спортту идепкейлиг хөгжүдер, оларны совет улустуң хүн бүрүдеги амыдырал-чуртталгазынга улам калбаа-биле нептередиринге дуза кадар. Уруглар болгаш аныяктар оргузунга күш-культура болгаш спорт ажылын күштелдирер. Спорт тудугларын улам ажыктыг ажыглаар.

Хоорай болгаш көдээ чурттакчыларның почта, телефон болгаш телеграф харылзаазынга хереглелдерин улам долу хандырар.

Чоннуң **транспорт хандырылгазын** улам экижидер, хоорайлар аразының, хоорай иштиниң, хоорай чоогунуң транспортунуң улам ыңай хөгжүдүп сайзырадырын көөр. Көдээ чурттакчыларны транспорттуң янзы-бүрү хевирлери-биле хандырарын калбартырынче онза кичээнгей салыр.

Чурттакчы чонга хамааржыр транспорт херекселдериниң саны өскени-биле холбашкан ачы-дуза чедирериниң хемчээлин база хевирлерин көвүдедир. Техниктиг хандырылга станцияларының, кывар-чаар чүүлдер-биле хандырар автостанцияларның четкизин, а ол ышкаш кооперативтиг гараажтарны, ол-ла транспорт херекселдерин тургузар чаагайжыды туттунган черлерни тударын калбартыр.

IX. Бойдус камгалалы

Бойдус камгалалын экижидер, көдээ ажыл-агыйга таарымчалыг черлерни камгалаар талазы-биле ажылды, оларның эрозиязы-биле демиселди күштелдирер, черлерни экижидер талазы-биле ажылдарның темпизин бедидер, оларның сөктүр, кежер, көшкеленир, кужурланыр, малгашталыр, сугга алзыр болгаш кадып-кургаар чоруктардан камгалалын хандырар.

Ажыктыг казар байлактарның чыдар черлерин комплекстиг шиңгээдир, казып тывар болгаш ажылдап кылыр үеде оларның чидирии болдурбас.

Кара, Азов, Балтий, Каспий далайларының бассейннеринде болгаш чурттуң үлетпүрлүг чугула районнарында суг камгалаар объектилерниң тудугларын дүргедедир. Сугларны эргиллир болгаш катап ажыглаарының системаларының күчүлерин улгаттырар, бүдүрүлгелерге суг ажыглалының хааглыг системаларын ажылдап кылыр болгаш ажыглалга киирер. Суглар баштарын сыгаар чоруктардан камгалаарын күштелдирер. Бойдустуң эң ховар комплекстерин болгаш хамыктың мурнунда Байкалды камгалаар база чөп ажыглаар талазы-биле ажылды уламчылаар.

Чурттуң Европа кезээнде эң чугула хемнерниң бассейннеринде суг ажыл-агый комплекстеринге автоматчыткан башкарылга системаларын тургузар.

Агаарже хоралыг чүүлдерни үндүрерин кызырар болгаш хоралыг холумаллардан үнген хейлерни арыглаарын экижидер сорулга-биле технологтуг чорудулгаларны сайзыраңгайжыдар. Хоралыг хей-доозуннарны сордурар бедик шынарлыг аппараттарны, суг арыглаар дериглерни, ол ышкаш агаар бойдустуң арыг-силиг байдалын контрольдаар херекселдерни болгаш автоматтыг станцияларны үндүрерин көвүдедир. Чылыг-биле ажылдаар электри станцияларынга торфту одалга кылдыр ажыглаарын кызырар.

Чер камгалалының ыяш тарылгазын калбартыр. Хоорайларны болгаш суурларны долгандыр чаа ногаан зоналарны тургузар, бар турарларын чаагайжыдар.

Камгалалдыг девискээрлериниң болгаш национал парктарның эртемге үндезилээн четкилерин тургузарын уламчылаар болгаш оларның баазазынга бойдустуң курлавырларын чөп ажыглаарының талазы-биле сүмелерни ажылдап кылыр сорулга-биле бойдустуң системаларын болгаш объектилерин өөренирин организастаар. Черлик дириг амытаннарның санын балансылаштыр көвүдедир болгаш чайгаар бүткен сугларга база суг шыгжамырларынга балыктарның үнелиг хевирлерин өстүрер талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Бойдус курлавырларының даңзы-майык системазын тургузар болгаш сайзыраңгайжыдар база бойдус ажыглалының болгаш долгандыр турар чүүлдерни камгалаарының күрүне эргелерин сайзыраңгайжыдар талазы-биле ажылдарны хөгжүдер. Бойдус камгалалынга хөй-нийтини калбаа-биле киириштирер.

X. Бүдүрүкчү күштерни таарыштыр тургузары. Эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдези

Чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизинге эвилелдешкен республикаларның болгаш экономиктиг районнарның ажыл-агыйларын улам ыңай специализастаарынга болгаш пропорционалдыг хөгжүдеринге үндезилээш нийтиниң бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер сорулга-биле бүдүрүкчү күштерниң таарыштыр тургузуушкунун экижидерин хандырар.

Чөөн районнарның экономиктиг күчүзүн өстүрерин дүргедедир. Оларның бойдус курлавырларын шиңгээдип алыр база Сибирьде болгаш Казахстанда одалга-энергетиктиг болгаш чиг-эт баазаларын хөгжүдер талазы-биле улуг ажылдарны боттандырар. Хөй энергия чарыгдаар бүдүрүлгелерниң тудугларын аңаа мөөңнээр. Тудуг баазаларының, коммунал-чуртталга болгаш культура-амыдырал тудугларының, көдээ ажыл-агыйның, чөөн районнарның кол-кол адырларынга машина болгаш дериглер бүдүрүлгезин хөгжүдерин дүргедедир, аңаа үндезилээш ол районнарның экономиказының хөгжүлдезиниң комплекстиг чоруун болгаш оларның кадр-биле хандырылгазын бедидер.

Ортаакы Азияның республикаларынга күш-ажыл болгаш бойдус курлавырларын, бүдүрүкчү күчүлерни улам долузу-биле ажыглаар, хөвең бүдүрүлгезиниң оон ыңайгы өзүлдезин хандырар, оон шынарын дыка бедидер, мал ажылының, көдээ ажыл-агыйның хөй күш негеттинер өске-даа адырларының, чиик үлетпүрнүң болгаш машина тудуунуң хөгжүлдезин дүргедедир. Суггаттыг черлерниң мелиоративтиг байдалын болгаш суг-биле хандырылгазын экижидер. Тус чериниң чонундан, ылангыя көдээ аныяктардан мергежилдиг ажылчын кадрларның белеткелин калбартыр.

Чурттуң Европа кезээнге болгаш Уралга үлетпүрнүң оон ыңайгы өзүлдезин колдуунда тургустунган бүдүрүлге потенциалын эки ажыглаарының, ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартып, техниктиг эде чепсеглээриниң күсели-биле ажылдап турар кижилер санын көвүдетпейн тургаш боттандырар. Европа районнарынга хөй энергия болгаш элбек суг хереглээр чаа бүдүрүлгелерни тургузарын база ындыг эрги бүдүрүлгелерин калбартырын болдурбас. Атомнуг энергетиканы калбаа-биле хөгжүдер. Соңгу Кавказтың болгаш Закавказьениң суг энергия курлавырларын шиңгээдирин уламчылаар.

Девискээр-бүдүрүлге комплекстериниң, ылангыя чаа ажыглалга кирип турар районнарга оон ыңайгы хөгжүлдези көрдүнер.

Транспорт-экономиктиг харылзааларны экижидер. Янзы-бүрү ведомстволарның бүдүрүлге болгаш бүдүрүлгечи эвес дөмей объектилерин чергелештир база түңнештир тургузарын болдурбайн тургаш, чаңгыс девискээрде турар бүдүрүлгелерниң адырлар аразында кооперациязын калбаа-биле хөгжүдер.

Боттарының девискээрлеринге комплекстиг экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени хандырар талазы-биле улус депутаттар Советтериниң ролюн бедидер болгаш ажыл чорудулгазын сайзыраңгайжыдар.

Экономиканың болгаш нийтилел бүдүрүлгезиниң ажыктыының өзүлдезинге үндезилээн эвилелдешкен республикаларның шуптузунга чоннуң чаагай чоруун оон ыңай бедидери көрдүнер. Оон-биле чергелештир берге бойдус байдалдыг чаа шиңгээттинип турар районнарда чоннуң хереглелдерин улам долузу-биле хандырарын чедип алыр.

Эвилелдешкен республиканың болгаш экономиктиг районнарның дараазында кол угланыышкыннарын доктаадыр:

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказынга үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезин 24—27 хуу улгаттырар. Машина тудуун, газ, химия болгаш нефть-химия үлетпүрлерин дүргедедир хөгжүдер. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң оон ыңайгы хөгжүлдези көрдүнер.

1985 чылда электри энергиязын ажылдап кылырын 950—970 миллиард киловатт-шакка, нефть тывыжын газ конденсады-биле кады 560—580 миллион тоннага, газ тывыжын 420—460 миллиард куб. метрге чедирер. Кара металлдарның белен прокадының бүдүрүлгезин 12—14 хуу, минералдыг чемишчидилгени 1,3 катап, пөс-таавыны 13 хуу, трикотаж кылыгларны 1,2 катап, чигирни 1,5 катап, мал саржаан 740—750 муң тоннага улгаттырар.

Көдээ ажыл-агыйның нийти продукциязының чылда ортумак хемчээлин 12—14 хуу көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгезин 134—136 миллион тонна, чигир свеклазын—33—34 миллион тонна, виноградты 1 миллион тоннадан эвээш эвести, эътти (кон эът) 8,4—8,7 миллион тонна, сүттү—50—52 миллион тонна, дүктү—235—240 муң тонна кылдыр бүдүрерин хандырар, тарымал тооруктуң үрезинин бүдүрерин 1,3 катап, ногааларны—1,2 катап, картофельди 10—12 хуу улгаттырар. 1550—1650 муң га суггаттыг черлерни ажыглалга киирер болгаш 1720—1820 муң га малгашталган болгаш шалбаа черлерни кургадыр.

РСФСР-ниң кара хөрзүннүг эвес зоназынга ону бедик продуктулуг чер болгаш мал ажылының районун кылдыр хуулдурар болгаш оларның-биле холбаалыг үлетпүр адырларын хөгжүдер талазы-биле комплекстиг программаның боттандырылгазын уламчылаар. Чуртталга бажыңнарының, автомобиль оруктарының, социал-культура болгаш коммунал-амыдырал объектилериниң тудугларын дүргедеткен темп-биле чорудар.

Москвага болгаш Ленинградка бүдүрүлгелерни чаартып, техниктиг эде чепсеглээринче кичээнгейни мөөңнээр, бедик техниктиг деңнелдиг болгаш шынарлыг кылыгларны бүдүрер кылдыр оларны специализастаарын күштелдирер, бүдүрүлге күчүлерин долузу-биле ажыглаарын, бүдүрүлгениң хемчээлиниң өзүлдези-биле деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң темпизин мурнадырын хандырар.

Хоорай ажыл-агыйының оон ыңайгы комплекстиг хөгжүлдези көрдүнер.

Коломнаның тепловоз тудар, Брянскиниң машина тудуунуң болгаш Пензаның дизель заводтарының реконструкциязын болгаш калбартырын боттандырар.

Череповецтиң металлургия заводунга чаа күчүлерни ажыглалга киирер. Коми АССР-ге болгаш Ненец автономнуг округка одалга-энергетиктиг комплекстиң адырларының хөгжүлдезин уламчылаар. Европа соңгу чүгүнүң ыяш курлавырларын ажыглаарын экижидер. Сыктывкарның ыяш үлетпүр комплекизинге саазын бүдүрер талазы-биле немелде күчүлерни тургузар.

Смоленскиниң, Калининниң, Курскиниң АЭС-теринге күчүлерни ажыглалга киирер.

Төп-кара хөрзүннүг районга көдээ ажыл-агыйның болгаш оон-биле холбаалыг адырларның оон ыңайгы хөгжүлдезин хандырар. Курскиниң магниттиг аномалиязының баазазынга девискээр-бүдүрүлге комплекизин сайгара тургузарын уламчылаар. Осколдуң электри металлургиялыг комбинадының баштайгы ээлчээн ажыглалга киирер.

Поволжьеге машина тудуунуң автомобиль, трактор болгаш өске-даа хевирлерин хөгжүдерин уламчылаар, нефть болгаш газ тывыжының деңнелин чавызатпас талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Чебоксарының болгаш Нижнекамскиниң ГЭС-теринге база Балаково АЭС-инге күчүлерни ажыглалче киирер.

Соңгу Кавказка интенсивтиг чер ажылын, бедик продуктулуг мал ажылын, аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдер. Улуг Ставрополь каналдың дөрткү ээлчээн тударын эгелээр, черлерни суггарар болгаш оларны көдээ ажыл-агыйга шиңгээдир база суг энергиязының курлавырларын ажыглаар талазы-биле ажылды уламчылаар. Ростов АЭС-тиң, «Атоммаш» заводтуң, Новочеркасскиниң электровоз бүдүрер заводунуң күчүлерин ажыглалга киирер.

Уралга кара болгаш өңнүг металлургияның, машина тудуушкунунуң, химиктиг болгаш нефть химиктиг үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин чаартыр болгаш техниктиг эде дериглгезин уламчылаар. Өңнүг металлургияның чиг-эт баазазын быжыглаар. Пермь ГРЭС-тиң күчүзүн ажыглалга киирер.

Сибирьге одалга үлетпүрүнүң, электроэнергетиканың, өңнүг металлургияның, химия, нефть химия, ыяш, ыяштан кылыглар кылыр болгаш целлюлоза-саазын кылыр, микробиологтуг үлетпүрлерниң тудуг индустриязының дүрген өзүлдезин баш удур планнаар. Көдээ ажыл-агыйны көдүрүп болгаш көдээ ажыл-агый чиг-эдин болбаазырадыр адырларны сайзырадып тургаш, аъш-чем баазазын бүгү тала-биле быжыглаар.

Сибирьниң Соңгу-барыын талазында эң улуг бүдүрүлге-девискээр комплекизиниң улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар. Маңаа 1985 чылда газ конденсадын кириштир нефть тывыжын 385—395 млн. тоннага, газтыын 330—370 млрд. куб метр чедирер. Тобольдуң нефть химия комбинадының, Томскиниң химия заводунуң болгаш Сургут ГРЭС-тиң бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирер. Химия болгаш нефть болбаазырадыр дериглгелер бүдүрер заводтуң тудуун калбартыр. Тудуг баазазын быжыглаар, чуртталга, социал-культура болгаш орук тудуун күштелдирер. Сургут-Уренгой демир-оруун ажыглалга киирер.

Кузбасска энергетиктиг болгаш кокстуг хөмүр-даштың тывыжын көвүдедир. Кулунда ховуларынга суггарылга ажылдарын үргүлчүлээр.

Канск-Ачинск девискээр-бүдүрүлге комплекизин тургузарын уламчылаар. Березовтуң № 1 хөмүр-даш разрезин болгаш Красноярскиниң улуг экскаваторлар заводунуң бирги ээлчээн, Березовскиниң № 1 ГРЭС-тиң күчүзүн ажыглалга киирер. Саянның девискээр-бүдүрүлге комплекизиниң улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар. Саян-Шушенск ГЭС-тиң тудуун колдуунда доозар, Абаканның вагон тудуушкунунуң болгаш Саянның алюминий заводтарының күчүлерин ажыглалга киирер. Минусинск хоорайга электротехниктиг бүдүрүлгелерниң тудуушкунун уламчылаар.

Богучаны ГЭС-тиң тудуун калбартыр, Харанор ГРЭС-тиң баштайгы агрегаттарын ажыглалга киирер, Гусино-Озерск ГРЭС-тиң тудуун доозар. Озерниң полиметалл бар черлерин шиңгээдип алыр талазы-биле белеткел ажылдарын чорудар.

Ыраккы Чөөн чүкке өңнүг металлургияның, нефть болбаазырадырының, балык, ыяш, ыяш болбаазырадыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрлериниң улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар. Соя, рис болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрерин көвүдедир.

Байкал-Амур демир-орук магистралының чоогунда турар зоналарны ажыл-агыйга шиңгээдириниң талазы-биле ажылды калбартыр. Удоканның чес-хола бар черлериниң талазы-биле төлевилел ажылдарын доозар. Мурнуу-Якутск девискээр-бүдүрүлге комплекизин тургузарын уламчылаар, хөмүр-даш разрезин, руда байлакшыдар фабриканың болгаш Нерюнгрин ГРЭС-тиң тудуун доозар.

Бурей ГЭС-тиң болгаш Якут-2 ГРЭС-тиң баштайгы агрегаттарын ажыглалга киирер, Примор ГРЭС-тиң болгаш Колым-1 ГЭС-тиң тудуун доозар. Эде шуткуур металлургия заводун тудар. Туруп турар порттарның моон ыңайгы хөгжүлдезин болгаш эде дериишкинин боттандырар. Терең суглуг Восточный порттуң бирги ээлчээниң тудуун эгелээр.

Украин ССР-ге үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезин 20—23 хууга көвүдедир.

1985 чылда электри энергиязын ажылдап кылырын 280—290 млрд. киловатт-шак чедирер, оон кол немелде өзүлдезин атомнуг электри станцияларының күсели-биле алыр. Хмельницкиниң, Запорожтуң болгаш Крымның АЭС-териниң тудугларының тудуун калбартыр болгаш баштайгы агрегаттарын ажылдадыр, Чернобыльдың, Мурнуу-Украин болгаш Ровнонуң АЭС-териниң күчүлерин улгаттырарын хандырар. Хөмүр-даш үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң тудуунун, техниктиг чаартылгазын болгаш эде дериглгезин дүргедедир, хөмүр-даш тывыжын көвүдедир. Коксохимия заводтарының, минералдыг чемишчидилгелерниң болгаш автомобиль дугуйлары бүдүрер бүдүрүлгелерниң күчүлерин ажыглалга киирер. Кара металлдарның белен прокаттарын бүдүрерин 14—16 хууларга көвүдедир.

Энергетика болгаш химия машина тудуушкунун, электротехника үлетпүрүн, станок болгаш приборлар тудуун, мал ажылынга болгаш мал чеминиң бүдүрүлгезинге хереглээр машиналарны бүдүрерин мурнаар темп-биле хөгжүдер. Ивано-Франковск хоорайда аар пресстер заводунуң болгаш Ужгород хоорайда электри шимчедикчилериниң заводунуң баштайгы ээлчеглерин ажыглалга киирер. Ворошиловградтың тепловозтар кылыр заводунуң болгаш база чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң ажылдап турар бүдүрүлгелериниң чаартылгазын болгаш техниктиг эде дериглгезин боттандырар. Мал саржаан бүдүрерин 1,2—1,3 катап көвүдедир. 1985 чылда чигир бүдүрүлгезин 6,6—6,8 млн. тонна, ногаа аймаандан консервилерни 3—3,3 млрд. чижек банкага чедирер.

Көдээ ажыл-агыйның нийти продукциязының чылда ортумак хемчээлин 12—14 хуу, тарымал тооруктуң үрезинин чыырын — 1,2 катап көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгезин 51—52 млн. тонна, чигир свёклазының — 56—57 млн. тонна, виноградтың 1 млн. тоннадан эвээш эвести, эътти (кон эът) — 3,9—4,1 млн. тонна, сүттү — 22,5—23 млн. тонна чедир бүдүрерин хандырар. Дунай-Днестр суггарылга системазының, Днепр-Донбасс каналдың ийиги ээлчээниң тудуун үргүлчүлээр, Соңгу-Крым каналдың үшкү ээлчээн, болгаш Азов чоогунуң суггарылга системазының бирги ээлчээн тударын эгелээр. 500—510 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер болгаш 640—680 муң гектар малгашталчак черлерни кургадыр.

Курорттарның болгаш турисчи баазаларның улам ыңайгы хөгжүлдезин боттандырар.

Белорус ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 26—29 хуу, машина тудуунуң продукциязын 1,5 катап, минералдыг чемишчидилгелерни 1,3 катап, оон иштинде калийлиг чемишчидилгени 1,4 катап, пөстерни болгаш мал саржаан 1,2 катап көвүдедир. Радиотехника, электроника болгаш прибор тудуушкунунуң үлетпүрлерин мурнаар темп-биле хөгжүдер.

Гомель хоорайда көдээ ажыл-агый машиналарының заводун болгаш Брестиң хевис-сукно комбинадын калбартырын доозар. Новополоцкиде «Полимер» дээр бүдүрүлге каттыжыышкынының чаа күчүлерин ажыглалга киирер, эде шуткуур металлургия заводун тудар.

(Уланчызы 3-кү арында).

1981—1985 ЧЫЛДАРДА БОЛГАШ 1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Көдээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак ниити хемчээлин 10—12 хуу көвүдедир. Тараа бүдүрерин чылда ортумаа-биле 7,8—8,1 миллион тонна, картофельди 12,5—13,5 миллион тонна, эътти (коң эът) 950—1000 муң тонна, сүттү 6,5—6,7 миллион тонна чедир бүдүрерин хандырар. 480—520 муң гектар тулаалыг болгаш малгаштарлыг черлерни кургадыр.

Узбек ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 28—31 хууга көвүдедир. 1985 чылда электри ажылдап кылырын 44—45 млрд. киловатт-шак чедирер, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин 1,4 катап көвүдедир.

Алмалыктың даг-металлургия комбинадынга чес бүдүрериниң болгаш коргулчун-цинк тывыжының, Бекабад заводунга кан-биле прокат бүдүрериниң күчүзүн улгаттырар. Ташкентиниң трактор заводунуң, Ангрен ГРЭС-2, Андижан болгаш Нукус хоорайларда хөвен-саазын комбинаттарынга, чиик үлетпүрнүң трикотаж база ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүнүң өске-даа бүдүрүлгелеринге чаа-чаа күчүлерни ажыглалга киирер.

1985 чылда хөвен-саазын болгаш торгу пөс аймаан 560—570 млн. квадрат метр, 480—485 муң тонна үнүш үзүн, 1—1,1 млн. кат-чимис болгаш ногаа консерваларын бүдүрер.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 17—19 хууга көвүдедир. Хөвенниң чылда бүдүрүлгезин 5,9 млн. тоннадан эвээш эвес, оон иштинде нарын волокнолуг хөвенни 400—420 муң тонна, тарааны 2,8—3 млн. тонна, ногаа аймаан 2,4—2,5 млн. тонна, эътти (коң эът) 400—410 муң тонна, сүттү 2,5—2,7 млн. тонна, дүктү 20—21 муң тонна, каракуль хураган кештерин 2,25 млн. кеш чедирерин, виноград, бахчи болгаш кат-чимис ажыл-агыйларының хөгжүлдезин дүргедедирин хандырар. Корши болгаш Джизак ховуларын шиңгээдип алырын үргүлчүлээр. 450—465 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер, 1,5 млн. гектар одар-белчиирни суггарар.

Казах ССР-ге үлетпүр бүдүрүлгезин 22—25 хуу көвүдедир. Электроэнергетиканың, өңнүг болгаш кара металлургияның, машина тудуунуң, хөмүр-даш, химия, нефть-химия, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң хөгжүлдезин уламчылаар. 1985 чылда хөмүр-даш казарын 134 млн. тонна, электроэнергия ажылдап кылырын 90—95 млрд. киловатт-шак, кара металлдарның белен прокаттарын 5,1—5,3 млн. тонна, пөс-таавыны 208—210 млн. квадрат метр чедирер. Нефтиниң баштайгы арыглаашкынын 2,1 катап, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин 1,3 катап көвүдедир.

Өңнүг болгаш кара металлургияның чиг-эт баазазын быжыглаар. Качорның даг-болбаазырадылга комбинадында демир рудазын казып тывар күчүлерни ажыглалга киирер. Жайремниң полиметалл байлааның тывыжын улам көвүдедир. Барыын Казахстандан нефть биле газ дилээр геология шинчилел ажылдарын калбартыр. Бузача чартык ортулуктуң нефтилиг черлерин шиңгээдип алырын дүргедедир.

Каратау бассейнинде болгаш Актюбинск облазында фосфорит казарының, сарыг фосфор-биле минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер чаа-чаа күчүлерни ажыглалга киирер. Чимкентиниң нефть кылыр заводунуң тудуун доозар.

Павлодар—Экибастузтуң бүдүрүлге-девискээр комплексизинге хөмүр-даш казарын, глинозем бүдүрерин көвүдедир, 4 млн. киловатт күчүлүг элээн улуг ГРЭС-тер тударын үргүлчүлээр, нефть арыглаар заводтуң ийиги ээлчээн ажыглалга киирер. Павлодарның трактор заводунуң чаартылгазын колдуунда доозар.

Көдээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак хемчээлин 11—13 хуу көвүдедир. Тараа бүдүрериниң чылда ортумак хемчээлин 28—29 млн. тонна, эътти (коң эът) 1,2—1,3 млн. тонна, сүттү 4,9—5 млн. тонна, дүктү 110—115 муң тонна, каракуль кештерин 2,5 млн. санныг бүдүрерин хандырар. Тараа бүдүрерин, ылаңгыя кызыл-тастың быжыг болгаш туруштуг сорттарын бүдүрерин доктаамал болдурар талазы-биле хемчеглерни алыр. Ылаңгыя эъткир малды болгаш нарын дүктүг хойларны өстүрүп тургаш, мал ажылының улам ыңай хөгжүлдезин хандырар. Көдээ ажыл-агыйга хереглеттинер бөлгүмнешкен суг дамчыдылгаларының четкизин тударын үргүлчүлээр. 400—420 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер. Кургаг болгаш чартык кургаг районнарга 15 млн. гектар одар-белчиирни суг-биле хандырар.

Грузин ССР-ге үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезин 30—33 хуу, электроэнергия ажылдап кылырын 1,2 катап, машина тудуунуң продукциязын 1,6 катап, химия үлетпүрүн 1,5 катап, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн 1,3 катап, оон иштинде кат-ногаа консерваларын 1,7 катап көвүдедир. Электротехника, электроника, радио техника үлетпүрүнүң, прибор тудуунуң мурнады өзерин төлевилээр.

Жинвалдың гидро белдириниң тудуун доозар, Худон ГЭС-тиң тудуун үргүлчүлээр болгаш Намахван ГЭС-тиң тудуун эгелээр.

Шай, виноград болбаазырадыр болгаш минералдыг суглар кудар чаа-чаа күчүлерни ажыглалга киирер.

Көдээ ажыл-агыйының продукциязының чылда ортумак хемчээлин 22—24 хуу көвүдедир, виноград, шай, субтропиктиг кат-чимис өстүрер ажыл-агыйны специализастаарын үргүлчүлээр. Тарааны бүдүрерин чылда ортумаа-биле 740 муң тонна чедирер. Сорттуг шай бүрүзүн 466 муң тоннадан хөйнү, виноградты 1—1,1 млн. тонна чедир бүдүрерин, эътти (коң эът) 160 муң тоннадан эвээш эвеске, сүттү 710 муң тоннадан эвээш эвеске чедир бүдүрер. Колхида чавыззажының 35 муң гектар шөлүн кургадыр болгаш шиңгээдир, 60 муң гектар черни суггарар ажылдарны боттандырар.

Кара далайның эриктерин быжыглаар ажылдарны чорудар. Кавказ сынын ажылдыр автомобиль оруунуң тудуун доозар. Марабда—Ахалкалака аразында демир-орук шугумун тударын үргүлчүлээр.

Курорт зоналарын болгаш туристер баазаларын хөгжүдер.

Азербайджан ССР-ге үлетпүр продукциязын 29—32 хуу, машина тудуунуң продукциязын барык 1,6 катап көвүдедир.

Күш-ажылчы курлавырларны долузу-биле хандырып болур электротехника, прибор тудуун, радио техника, электроника болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларын мурнады хөгжүдүп тургаш, үлетпүрнүң структуразын сайзырангайжыдарын үргүлчүлээр. Ээрем дүвүнге туттунар база автоматиканың болгаш телемеханиканың заводтарын тудар «Азерэлектртерм» каттыжыышкынының заводтарын болгаш тускайжыттынган автомобильдер заводунуң тудуун доозар.

Нефть биле газ тывыжын доктаамалчыдары-биле оларның курлавырын көвүдедир. Бакунуң нефть тывар херекселдер заводтарының чаартылгазын боттандырар.

Шахмор ГЭС-ти база Азербайджан ГРЭС-ти, Сумгаит хоорайда химия бүдүрүлгезиниң чаа күчүлерин ажыглап киирер. Евлах—Белокан аразында демир-орукту тудар.

1985 чылда электроэнергия ажылдап кылырын 20 млрд. киловатт-шак чедирер. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрериниң хемчээлин барык 1,3 катап көвүдедир, ол адырларның продукциязының ассортиментизин калбартып, шынарын бедидер. Пөс-таавы, хевистер болгаш хевис кылыгларын, консерваларны, чем концентраттарын бүдүрериниң күчүлерин улгаттырар, виноград сайгарар чаа заводтарны ажыглалга киирер.

Көдээ ажыл-агыйның продукциязының чылда ниити хемчээлин 15—17 хуу көвүдедир. Хөвенни чылда ортумаа-биле бүдүрерин 600—650 муң тоннадан эвээш эвести, виноградты—1,3—1,4 млн. тонна, тарааны—1,1 млн. тонна, ногаа аймаан—850—900 муң тонна, эътти (коң эът)—150 муң тоннадан эвээш эвести, сүттү — 850—860 муң тоннаны бүдүрерин хандырар. 80 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер.

Литва ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 21—24 хуу, электроэнергияны 2,4 катап, нефть арыглаарын 4 катап, эът болгаш сүт консерваларын 2,5 катап көвүдедир. Электроника болгаш радио техниктиг үлетпүрнү мурнады хөгжүдер. Санаашкын техниказын, пөс-таавыны, бажың херекселдерин бүдүрерин калбартыр. Чемге хереглээр балык продукциязының шынарын болгаш ассортиментизин экижидер.

Игналя АЭС-тиң бирги ээлчээн, Вильнюс ТЭЦ-3-тү, Межейктиң нефть арыглаар заводунуң ийиги ээлчээн ажыглалга киирерин хандырар. Лен дыраар үлетпүрнүң бүдүрүлгелерин чаартырын боттандырар.

Көдээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак чылдазын 8—10 хуу көвүдедир. Чылда тараа бүдүрерин ортумаа-биле 3,2—3,4 млн. тонна, картофельди 2,3—2,5 млн. тонна, эътти (коң эът) 500—520 муң тонна, сүттү 2,8—2,9 млн. тонна чедирерин хандырар. 440—460 муң гектар тулаалыг болгаш малгаш-баларлыг черлерни кургадыр.

Молдав ССР-ге үлетпүр продукциязын 30—33 хуу улгаттырар. Аграр-үлетпүрлүг комплексиниң улам ыңай хөгжүлдезин хандырар. Өңнүг телевизорларның болгаш Резинскиниң цемент заводунуң тудуун доозар. Томаттар ажаар, садтарга азы виноградниктерге ажылды механизастаарынга херек машиналарны бүдүрер талазы-биле заводтарны тудуп эгелээр.

Көдээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак хемчээлин 20—22 хуу улгаттырар. Тарааны чылда ортумаа-биле бүдүрерин 3,6—3,8 млн., чигир свеклазын—4,1—4,2 млн. тонна, тарымал тоорук үрезинин —310—320 муң тонна, чимис болгаш кат аймаан—1,4—1,6 млн. тонна, ногаа аймаан—1,3—1,4 млн. тонна, виноградты—1,5—1,6 млн. тонна, эътти (коң эът)—300—310 муң тоннадан эвээш эвести, сүттү—1250—1350 муң тоннаны бүдүрерин хандырар. 120 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер.

Латвия ССР-ге үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезин 15—18 хуу улгаттырар. Электроника бүдүрүлгезин, прибор тудуун болгаш харылзаа херекселдерин бүдүрерин мурнады хөгжүдерин, балык продукциязының шынарын бедидерин, ассортиментизин калбартырын хандырар.

Амыдыралга ажыглаар тергиин болгаш бирги чергениң радиоаппаратуразын үндүрерин көвүдедир. Адырлар аразынга ажыглаар продукцияны төпчүдүп белеткээр күчүлерни улгаттырар. Чиик үлетпүрнүң техниктиг эде дерилгезин боттандырар. Даргавпилс ГЭС-тиң тудуун калбартыр. Далай порттарының алгыдарын уламчылаар.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 12—14 хуу улгаттырар, тарааны чылда ортумаа-биле бүдүрерин 2—2,1 млн-дан эвээш эвес тонна, картофельди — 1,7—1,8 млн. тонна, эътти (коң деңзи-биле) — 300—310 муң тонна, сүттү — 1,8—1,9 млн. тонна чедирер. Шыкталган черлерге мелиорация талазы-биле ажылдарны 280—290 муң гектар шөлге чорудар.

Кыргыс ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 21—24 хуу көвүдедир. Курпсай ГЭС-тиң тудуун доозар, Таш-Кумыр ГЭС-ти ажыглалга киирер. Ак-коргулчун рудалыг бүдүрүлгениң тудуун эгелээр, алдын рудалыг комбинатты ажыглалга киирер. Электрон үлетпүрүн хөгжүдер. Пөс-таавы бүдүрерин 1,2 катап көвүдедир. Хевис кылыр комбинаттың тудуун доозар.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 8—10 хуу өстүрерин хандырар. Нарын дүктүг болгаш чартык нарын дүктүг хой ажылын улам ыңай хөгжүдерин, бедик даглар одарларын ажыглаарының күсели-биле мал ажылының чем баазазын быжыглаарын баш удур көөр. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгезин 1,4—1,6 млн. тонна, эътти (коң деңзи-биле) — 170 муң тонна, сүттү — 700 муң тоннадан эвээш эвести, дүктү — 33—35 муң тонна чедирер. 42—48 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер. Пананскиниң суг шыгжамырының тудуун доозар. 500 муң гектар одарларны суглуг болдурар.

Иссык-Куль областа болгаш Чүй шынаазының районнарында минерал-чиг-эт, чер, суг болгаш энергетика курлавырларын комплекстиг ажыглаар талазы-биле төлевилел-шинчилел ажылдарын чорудар.

Таджик ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 24—27 хуу көвүдедир.

Мурнуу-Таджик девискээр-бүдүрүлге комплекизинге Яванның электрохимиктиг заводунуң дериишкинин үргүлчүлээр болгаш алюминий заводунга чаа күчүлерни ажыглалга киирер. Рогун болгаш Байпазин ГЭС-терниң тудуушкунун калбартыр. Республикага электроэнергия ажылдап үндүрерин 16 млрд. киловатт-шак чедирер.

Душанбе хоорайда хөвен-саазын комбинадының болгаш Ленинабад хоорайда торгу комбинадының техниктиг чаарты дериишкинин боттандырар. Хөвен-саазын пөстерин бүдүрерин 1,3 катап, чимис-ногаа консерваларын 1,2 катап көвүдедир.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 12—14 хуу көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгези 315 муң тоннадан эвээш эвести, чиг-хөвенниң — 910—920 муң тонна, оон иштинде чиңге удазынналчак сорттарның — 315—320 муң тонна, эъттиң (коң деңзи-биле) — 110 муң тонна, сүттүң — 520 муң тонна болурун хандырар. 50—55 муң гектар шөлдү суггарар талазы-биле ажылды чорудар. Данганин ховузун шиңгээдип алырын үргүлчүлээр.

Армян ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 29—32 хуу көвүдедир, радиотехника болгаш электрон үлетпүрүнүң, прибор тудуунуң болгаш станок тудуунуң үлүг-хуузун бедидер.

Разданның машина тудуунуң заводунга күчүлерни ажыглалга киирер, авточүдүрүкчүлер бүдүрер талазы-биле заводту болгаш парфюмерия фабриказын тудар. Өңнүг металлургияның болгаш химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин чаарты кылырын боттандырар. Иджеван-Разданның демир-орук шугумунуң тудуун доозар. Минералдыг суглар кудуп савалаар талазы-биле күчүлерни калбартыр.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 10—12 хуу көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгези 310 муң тоннадан эвээш эвес, виноградтың — 240—260 муң тонна, ногааларның — 400—430 муң тонна, эъттиң (коң деңзи-биле) — 95 муң тонна, сүттүң — 520 муң тонна болурун хандырар. Чимистер, каттар болгаш эфир үстүг культуралар бүдүрүлгезин калбартыр. 30 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер.

Туркмен ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 21—24 хуу улгаттырар, электроэнергияны 1,8 катап көвүдедир. Химия, чиик, аъш-чем үлетпүрүнүң болгаш машина тудуунуң дүрген хөгжүлдезин хандырар.

Нефтини болгаш газты тыварының болгаш ажыглап орумнээриниң талазы-биле ажылды калбартыр. Газ тывыжын 81—83 млрд. кубометр чедирер. Чарджоунуң нефть болбаазырадыр болгаш Марыйның азот-тук бүдүрер заводтарын ажыглалга киирер. Нефть болбаазырадырын 2 катап, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин 2,8 катап көвүдедир. Ташауз хоорайга графиттээн электродтар заводунуң тудуун эгелээр.

Безмеин хоорайда хевис комбинадының болгаш Чарджоу хоорайда аргываан материалдар фабриказының тудуун доозар. Ашхабад хоорайда хөвен-саазын комбинадының техниктиг чаарты дериишкинин боттандырар. Үнүш үзүн бүдүрерин 1,7 катап өстүрерин хандырар.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 14—16 хуу көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгезин 380 муң тоннадан эвээш эвес, чиг хөвенниң—1210—1230 муң тонна, оон иштинде чиңге удазынналчак сорттуң—290—300 муң тонна, эъттиң (коң деңзи-биле)—90 муң тоннадан эвээш эвес, сүттү—325 муң тоннадан эвээш эвес, каракуль кежин 1,25 млн. кезек болурун баш удур көөр. Виноградтың, ылаңгыя столовая болгаш кишмиштиг сорттарының бүдүрүлгезин калбартыр.

Каракум бугазының тудуун үргүлчүлээр. 90—93 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер. 6,9 млн. гектар одарларны суглуг болдурар.

Эстон ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрерин 14—17 хуу көвүдедир. Сланец-химияның, электрониктиг, прибор тудуунуң, электротехниканың үлетпүрүн мурнап турар темпилер-биле хөгжүдер.

Мебель, чалаң сүт продукциязын бүдүрерин көвүдедир, балык ажыл-агыйын болгаш далай транспортун хөгжүдерин үргүлчүлээр. Сланец болбаазырадыр үлетпүрнү техниктиг чаарты дерииириниң, «Кренгольмская мануфактура» дээр хөвен-саазын комбинадың болгаш чиик база аъш-чем үлетпүрүнүң өске-даа бүдүрүлгелериниң чаарты кылырының талазы-биле ажылдарны калбартып чорудар.

Көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 11—13 хуу көвүдедир. Тарааның чылда ортумак бүдүрүлгезин 1400—1450 муң тонна, картофельди — 1300—1400 муң тонна, эътти (коң деңзи-биле) — 210—215 муң тонна, сүттү—1,2—1,3 млн. тонна чедирер. 100—110 муң гектар шыкталган черлерни кевирер.

XI. Даштыкы экономиктиг харылзааларны хөгжүдери

Даштыкы садыгны, даштыкы чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдерин боттандырар. Даштыкы экономиктиг харылзааларның болдунар аргаларын ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге калбаа-биле ажыглаар.

Социалистиг чурттар-биле бот-боттарынга ажыктыг садыг, экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны бүгү хемчег-биле хөгжүдер. ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарының социалистиг экономика интеграциязын улам ыңай ханыладырынга идепкейлиг киржир.

ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның кады ажылдажылгазының энергетиканы, одалга-чиг-эт адырларын, машина тудуун, көдээ ажыл-агыйны, транспортту, улустуң хереглел бараанарын бүдүрерин хөгжүдериниң эң чугула айтырыгларын шиитпирлээринче угланган үр хуусаалыг эчис сорулгалыг программаларын, а ол ышкаш бүдүрүлгени специализастаарының база кооперастаарының ийи талалыг үр үелиг программаларын боттандырарын чайгылыш чок үргүлчүлээр.

ССРЭ-ниң болгаш ЭДЧ-ниң кежигүннери кооперацияда киржип турар чурттарның адырлар министерстволарының, бүдүрүлге каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң база организацияларының аразында дорт харылзааларны сайзырангайжыдар. Даштыкы экономиктиг харылзааларның талазы-биле хүлээлгелерин күүседири дээш министерстволарның, бүдүрүлге каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелерниң база организацияларның харыысалгазын бедидер. Чаңгыс аай стандарттарны болгаш нормативтерни калбаа-биле нептередир.

Экономикаларны интенсификастаарының, бараан курлавырларының немелде үнер дөстерин тургузарының айтырыгларын ниити күжениишкиннер-биле шиитпирлээр сорулга-биле социалистиг дем каттыжылга чурттарының эртем-техниктиг болгаш бүдүрүлге күчүлерин, материал, сан-хөө база күш-ажыл курлавырларын чөптүг ажыглаар дээш кады ажылдажылганы хөгжүдериниң чаа болдунар аргаларын дилеп тывар.

Совет Эвилелиниң хөгжүп орар чурттар-биле бот-боттарынга ажыктыг бараан солчулгазын, бүгү талалыг экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш өске-даа харылзааларын үр хуусаалыг болгаш дең эргелиг үндезинге хөгжүдер. Ол чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг хамаарышпас чоруун быжыглаарынга идиг берип турар үлетпүр бүдүрүлгелерин, энергетика, көдээ ажыл-агый болгаш өске-даа объектилерни дерип тургузарынга оларга экономиктиг болгаш техниктиг деткимче көргүзерин үргүлчүлээр.

Янзы-бүрү социал системаларлыг күрүнелер-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерин болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынының быжыглаарының эргежок чугулазын барымдаалааш, Совет Эвилели-биле кады ажылдажылгага сонуургалдыын илередип турар сайзырангай капиталистиг чурттар-биле бот-боттарынга ажыктыг турум садыг-экономика болгаш эртем-техника харылзааларын боттандырар. Одалга, металлургия, химия үлетпүрүнүң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга улуг хемчээлдиг төлевилелдерни боттандырар талазы-биле бар болуп турар дугуржуушкуннарны боттандырарын база чаа дугуржулгаларны чарарын үргүлчүлээр. Ол чурттар-биле кады ажылдажылганы хөгжүдериниң өске-даа оруктарын дилеп тывар.

Чиг-эт, одалга болгаш энергетика, аъш-чем, долгандыр турар чүүлдерни камгалаар, космосту тайбың шиңгээдип алыр, делегей океанының курлавырларын ажыглаар болгаш делегейниң экономиктиг харызааларын чөптүг база дең эргелиг үндезинге сайзырангайжыдар талазы-биле делегей айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржир.

Экспорт бүдүрүлгелерин хөгжүдер талазы-биле ажылды үргүлчүлээр. Хамыктың мурнунда даштыкы рыноктуң негелделеринге дүгжүп турар машина тудуунуң продукциязын бүдүрерин болгаш өске-даа белен кылыгларны көвүдедириниң аргазы-биле экспорттуң структуразын экижидер, ол чүүлдерниң техниктиг деңнелин болгаш шынарын доктаамал бедидер, эң-не эки кылып белеткээн бараанарны экспортка чоовдуп бээрин калбартыр.

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, депшилгелиг дериишкиннерге, эң чаа технологтуг чорудулгаларга, чиг-эттер болгаш материалдарга улус ажыл-агыйының хереглелдерин, а ол ышкаш улустуң хереглел бараанарынга чонуң негелделерин эң долу хандырар дээш, импорт талазы-биле делегейниң күш-ажыл хуваалдазының болдунар аргаларын чогумчалыг ажыглаар.

XII. Экономиканың бүгү звеноларынга эргелеп башкарарын сайзырангайжыдары, ажыл-агыйны чорударының деңнелин бедидери

Бышкан социализмниң экономиказының болдунар аргаларын болгаш артык күштерин эң-не долу ажыглаар сорулга-биле бүдүрүлгениң өскен хемчээлдерин, нарыдап турар экономиктиг харылзааларны, эртем-техниктиг революцияның негелделерин барымдаалап тургаш, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын чайгылыш чок экижидер.

Ажыл-агый механизмин сайзырангайжыдар болгаш ажыктыг чорукту база шынарны бедидеринге оон салдарын күштелдирер талазы-биле ажылдап кылган хемчеглерниң комплекизин он бирги беш чылда боттандырар, эргелеп башкарарының организастыг тургузуун, ажылдың стилин база методун экижидер. Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле партияның шиитпирлерин күүседиринче, экономиканы интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче киирерин доозарынче, чоннуң амыдырал деңнелин бедидеринче угландырар.

Улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарында төп звено болур планнаашкынның ролюн бедидер. Партияның экономиктиг политиказын боттандырарының кол чепсээ болур беш чыл планының ужур-дузазын, планнарның социал угланыышкынныыч күштелдирер. Төпчүттүнген планнаашкынның деңнелин көдүрер, бүдүрүлгениң иштики курлавырларын болгаш эртем-техниктиг депшилгениң амгы үеде чедиишкиннерин планнарга эң долузу-биле барымдаалап көөр.

Бирги ээлчегиниң сорулгаларын шын тодарадырып, бедик улус ажыл-агый түңнелдерин чедип алырының эң-не ажыктыг аргаларын шилип алырын планнаашкынга хандырар.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң перспективтиг күрүне планнарының тудуш кезектери болур тускай комплекстиг программаларны калбаа-биле ажыглаар, оларның үндезилеттингенин, эчис түңнелдерже болгаш тодаргай эртем-техниктиг, экономиктиг база социал айтырыгларны шиитпирлээринче угланыышкынныын бедидер. Программаларны башкарарының таарымчалыг системаларын тургузар болгаш ажыглаар.

Чурттуң улус ажыл-агыйының бот-боттарының аразында харылзашкак адырларын болгаш экономиктиг районнарын хөгжүдерин планнаарын комплекстиг арга-биле боттандырар. Бүгү көргүзүглер талазы-биле балансылаттынган планныг онаалдаларны ажылдап кылырын хандырар. Депшилгелиг техника-экономиктиг нормативтерни ол сорулгаларга ажыглаар.

Бүдүрүлгениң өзүлдезин, оон ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин, ажыл үезиниң, металлдың, энергияның болгаш өске-даа курлавырларның камналгазын эң-не долузу-биле көрүп база аңаа идиг берип турар эң-не сайзырангай, адырларның онзагай байдалын барымдаалап таарыштыр кылган планныг көргүзүглерни экономиканың удуртурунуң бүгү-ле деңнелдеринге шиңгээдип алыр.

Девискээр аайы-биле планнаашкынның дээштиин болгаш районнарны хөгжүдеринге оон ролюн бедидер. Девискээр-бүдүрүлге комплекстериниң планнаарын болгаш удуртуруун сайзырангайжыдар. Девискээр-бүдүрүлге комплекстерин ведомство аразының эргелеп башкарарының чаңгыс аай ажыл-агый болгаш эрге талазы-биле үндезиннериң ажылдап кылыр.

Планнаашкынны организастаарын, план органнарының ажылының структуразын, хевирин болгаш методтарын экижидер. Планнарның үндезилеттингенин болгаш оларны күүседикчилерге чогуур үезинде чедирери дээш ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, а ол ышкаш каттыжыышкыннарның харыысалгазын бедидер.

Камналганың чурумун күштелдирер, ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазын быжыглаар. Чурттуң экономиказын улам ыңай өстүрер болгаш совет кижилерниң чаагай амыдыралын бедидер дээш чоннуң байлаан өстүрүп көвүдедир болгаш ажыктыг кылдыр ажыглаар. Улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга камналганың болгаш хумагалыг чоруктуң шыңгыы чурумун хандырар, үениң факторун барымдаалаар, салган сорулганы эң кыска хуусааларда күүседир, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктар-биле шиитпирлиг демиселди чорудар. Ол талазы-биле министерстволарның, ведомстволарның болгаш эргелеп башкарарының өске-даа органнарының ролюн болгаш харыысалгазын бедидер.

Курлавырларның бүгү-ле хевирлерин—күш-ажылды, энергияны, чиг-эттиг болгаш материалдарны, дерилгелерни база бүдүрүлге күчүлерин эң-не долузу-биле ажыглаарынче, янзы-бүрү чидириглерни болгаш артынчыларны кызырарынче, бүдүрүлгечи эвес чарыгдалдарны узуткаарынче угланган хемчеглерниң системазын ажыл-агыйны чорударының бүгү-ле деңнелдеринге боттандырар.

Беш чыл планының онаалдаларынга болгаш үр үениң экономиктиг нормативтеринге үндезилээш, ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазын бүгү хемчег-биле хөгжүдер болгаш быжыглаар. Продукцияның бот-үнезин чиигедиринче онза кичээнгейни салыр, бүдүрүлгелер болгаш каттыжыышкыннар коллективтериниң ажыл-чорудулгазын үнелээринге база идиг бээринге ол көргүзүгнүң ролюн боттуу-биле күштелдирер. Бүдүрүлгениң орулгалыын бедидерин, карылгалыын узуткаарын, хамыктың мурнунда бот-үнени чиигедириниң, күш-ажылды бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң болгаш продукцияның шынарын экижидериниң күсели-биле орулгалыын көвүдедирин чедип алыр.

Ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг харылзааларының болгаш планныг онаалдаларны база хандырыкчылар биле хереглекчилерниң аразында керээлиг хүлээлгелерин күүседиринге кайы-кайызының экономиктиг сонуургалының болгаш харыысалгазының хевирлерин сайзырангайжыдар.

Эртем-шинчилел, төлевилел болгаш конструктор организацияларының ажылын организастаарынга, каттыжыышкыннарга болгаш бүдүрүлгелерге чаа техниканы нарыд-чагыгларга үндезилээн тургузар, четче ажылдадыр болгаш шиңгээдип алыр талазы-биле бот-орулга-чарылга системазының дээштиин бедидер.

Чаа техниканың болгаш продукцияның, чаа тудугнуң ажыктыынга болгаш өртээниң бедик эгидиишкининге негелдени чидиглендирер.

Бүдүрүлгениң бүгү курлавырларын нормалаарын боттуу-биле экижидер, эргижирээн нормаларны доктаамал эде көөр болгаш техниканың, технологияның, бүдүрүлгениң, күш-ажылды организастаарының амгы деңнелинге дүгжүп турар депшилгелиг нормаларны шиңгээдир. Камналга чурумун боттандырарынга болгаш бот-орулга-чарылганы быжыглаарынга техника талазы-биле үндезилеттинген нормаларның мобилизакчы ролюн күштелдирер.

Материалдыг шаңнал-мактал системазын күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң чедип алдынган түңнелдерге киирген боттуг салыышкынын барымдаалап сайзырангайжыдарын үргүлчүлээр. Ажыл төлевириниң фондузунуң камналгазын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге болгаш ажылдың шынарын экижидеринге идиг бээринге ажыглап тура, планныг даалгаларны эвээш санныг ажылчыннарлыг болгаш албан-хаакчыларлыг күүседири болгаш ажыр күүседири дээш коллективтерни шаңнап-мактаарының ажыктыг хевирлерин бүгү хемчеглер-биле хөгжүдер.

Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, бот-орулга-чарылганы быжыглаарынга, камналга чурумун күштелдиреринге сан-хөө чээли бырааларының ролюн бедидер. Оларны бедик ажыктыг чаа техниканы тургузарын болгаш шиңгээдип алырын дүргедедир, а ол ышкаш эргижирээнниң бүдүрүлгеден уштур, чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп үндүрерин болгаш чурттакчы чонга ачы-дуза чедирерин көвүдедир, ажыл-агыйның иштики курлавырларын мобилизастаар, бүдүрүлгечи эвес чарыгдалдарны болгаш чидириглерни узуткаар сорулгаларны шиитпирлээринге идепкейлиг ажыглаар. Сан-хөө чурумун хажытканы дээш харыысалганы бедидер.

Улус ажыл-агыйынга өртектер тургузуунарын планныг башкарылганың чугула чепсээ кылдыр сайзырангайжыдар. Мөөңнеп садар өртектиг кылыгларның шынарын экижидеринге, чаа бедик ажыктыг техниканы шиңгээдип алырын болгаш эргижирээнниң солуурун дүргедедиринге, бүдүрүлге курлавырларын улам чөп ажыглаарынга болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедиринге идиг бээр салдарын күштелдирер. Күрүнениң өртек чурумун быжыглаар.

Учеттуң болгаш статистиканың шынарын болгаш оперативтиин бедидер, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга учет документациязын болгаш отчеттуг чорукту электрон-саналга техниказы калбаа-биле ажыглавышаан эргелеп башкарарын планнаарының болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганы анализтээриниң амгы негелделеринге таарыштыр сайзырангайжыдар.

Ажыл-агыйны удуртурунуң стилин болгаш методтарын эргелеп башкарарының ленинчи принциптеринге үндезилеп экижидер.

Бүгү звеноларга организакчы ажылдың деңнелин, ажыл-херекчи болгаш оперативтиг чорукту көдүрер. Эргелеп башкарылганың депшилгелиг методтарын болгаш мурнакчы дуржулгазын байыдар болгаш идепкейлиг шиңгээдир. Кадрларның инициативазын болгаш социалистиг ажыл-ишчизин, перспективаны көрүп база ажылчы чоннарның коллективтерин туруп турар сорулгаларны шиитпирлээринче мобилизастап билирин бүгү хемчеглер-биле хөгжүдер. Каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң эргелерин хажыдарын, оларның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге хамаарыштыр үгүрмек тежээлдени болгаш чагырып дужаар чорукту болдурбас. Ажыл-ишчи бүрүзүн коллективизмниң ёзузунга болгаш улустуң байлаан хумагалыг көөр чорукка кижизидер. Ажыл-агыйжы харылзааларга социалистиг хоойлу-дүрүмнү шыңгыы сагыыр.

Бюрократизмниң болгаш ёзу барымдаалаар чоруктуң, ведомствонуң болгаш тус черниң ажыын хараар чоруктарның илерээшкиннери-биле эптеш чок демиселди чорудар. Даандырган ажыл-херек болгаш ажылдың түңнелдери дээш, улус ажыл-агый планының даалгаларының, директивтиг органнарның шиитпирлериниң чугаажок күүсеттинген турары болгаш күрүне база план чурумун чайгылыш чок сагыыры дээш министерстволарның, ведомстволарның, каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш оларның удуртукчуларының харыысалгазын бедидер. Планныг даалгаларны болгаш керээлиг хүлээлгелерни күүсетпээни дээш, материалдыг болгаш сан-хөө курлавырларын чөптүг эвес чарыгдааны дээш экономиктиг санкцияларның дээштиин күштелдирер.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын чедиишкинниг күүседириниң, совет улустуң чаагай чоруунуң улам ыңай өзүлдезиниң чайлаш чок негелдези—күш-ажыл чурумун, корум-чурумну болгаш бүдүрүлгеге организастыг чорукту дыка экижидерин чедип алыр. Бүдүрүлге участогу бүрүзүнге болгаш хандырылгага ажыл шагын долу болгаш чөп ажыглаарын хандырар. Кадрларны быжыглаар болгаш ажылчын күжүнүң үнер-кирер чоруун кызырар талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Чурум үрекчилеринге хамаарыштыр материал болгаш мораль талазы-биле салдар чедирериниң хевирлерин калбаа-биле ажыглаар, ындыг чоруктарны эптежикчи, либералдыг ёзу-биле көөр фактыларны дазылындан тура узуткаар.

Экономиканың янзы-бүрү звеноларынга ажыл-агыйны чорударының түңнелдери дээш контрольду күштелдирер. Күрүне чурумун хандырарынга болгаш камналга чурумун сагыырынга улусчу контроль органнарының ролюн бедидер.

Эргелел аппарадының ажылын экижидер, ону ажаап-тежээринге чарыгдалдарны кызырар, артык болгаш дакпырлап турар звеноларны шиитпирлиг чайладыр.

Эргелел ажылының шынарын болгаш ажыктыын бедидер. Ажылдың ажыктыг аргаларын идепкейлиг нептередир, планнаашкынның, учёттуң болгаш эргелеп башкарарының автоматчыткан системазын хөгжүдер, саналга техниказын эң долу ажыглаар.

Эргелеп башкарарының организастыг тургузуун сайзырангайжыдар. Ведомство аайы-биле башкаланчак чорукту ажып эртеринче, адырлар болгаш девискээр аайы-биле эргелеп башкарарын шын дүүштүреринче угланган хемчеглерни боттандырар. Улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң кол айтырыгларын ажыктыг шиитпирлээриниң эрге-ажыктарынга үндезилеп эргелелдиң төп, адырлар болгаш чер-чер органнарының ажылын таарыштырып дүүштүрерин экижидер.

(Уланчызы 4-кү арынаа).

1981—1985 ЧЫЛДАРДА БОЛГАШ 1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

Эртем-техниктиг депшилгени эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар. Эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарының четкизин хөгжүдерин үргүлчүлээр.

Үлетпүрде ажылдап кылдынган адырлар эргелеп башкарарының кол схемаларын он бирги беш чылдың сорулгаларынга таарыштыр тодарадыр. Специализацияны, концентрацияны болгаш кооперастаашкынны улам-ыңай ханыладырының баазазынга бүдүрүлге болгаш үлетпүр каттыжыышкыннарының организастыг тургузуун планныг экижидер болгаш ажылының ажыктыын бедидер.

Капитал тудугга эргелеп башкарылганың кол схемаларын ажылдап кылырын болгаш боттандырарын доозар, тудуг министерстволарының ажыл-чорудулгазының кавызын ылап тодарадыр, звенолуг чоруктуң болгаш тускайлаң үүрмек организацияларның санын кызырар, күчүлерни болгаш объектилерни тударын база ажыглалга дужаарын комплекстиг чорудуп турар тудуг-монтаж бүдүрүлге каттыжыышкыннарының четкизин хөгжүдер.

Көдээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар талазы-биле ажылды үргүлчүлээр. Күрүне-кооператив, колхозтар аразының болгаш колхоз-совхозтарның каттыжыышкыннарын болгаш өске-даа агроүлетпүр организацияларны хөгжүдер.

Планныг көргүзүглерниң болгаш материалдыг деткимчениң системазын сайзырангайжытпышаан, чаңгыс аай эъш-чем комплекизин ажыктыг удуртурун хандырар. Көдээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрерин, кадагалаарын, ажылдап кылырын, бээрин болгаш сайгарарын эргелеп башкарарын ол звенолар бүрүзүнүң ажылдакчылары бедик шынарлыг продуктуларны хереглекчилерге чедиреринге сонуургалдыг болур кылдыр ыңчаар организастаар.

Материал-техниктиг хандырылганы эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар. Каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң, материал-техниктиг хандырылганың органнарының, транспорт болгаш өске-даа организацияларның бүдүрүлге-экономиктиг харылзааларының депшилгелиг хевирлерин болгаш методтарын хөгжүдер, хереглекчилерниң чагыгларынга болгаш үр хуусаалыг керээлерге дүүштүр продукцияларны бээрин болгаш сөөртүрүнүң планныг даалгаларын болгаш хүлээлгелерин чогуур үезинде болгаш шынарлыг күүседири дээш оларның бот-боттарының аразында материалдыг харысалгазын күштелдирер.

Садыгны, чоннуң культура-амыдырал хандырылгазының адырларын болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйын эргелеп башкарарының организастыг тургузуун экижидер. Ону кылырда совет улустуң материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин улам долу хандырарының эргежок чугулазын барымдаалаар. Ол адырларны хөгжүдеринге болгаш ажылын организастаарынга улус депутаттарының Советтериниң ролюн бедидер.

Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы эргелеп башкарарын сайзырангайжыдар.

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның инициативазын, чогаадыкчы идепкейин хөгжүдер. Бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга болгаш планнаарынга, кадрларның мергежилин бедидериниң, ажылдакчыларның ажылдаарының болгаш амыдыралының байдалын экижидериниң, сагылга-чурумну быжыглаарының болгаш күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүн кижизидериниң айтырыгларын шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бедидер. Бүдүрүлге хуралдарының болгаш күш-ажылчы коллективтерниң нийти хуралдарының ужур-дузазын көдүрер. Күш-ажылды организастаарының болгаш төлээрниң бригада хевирин улам-ыңай калбартыр болгаш ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглерни чорудар. Хандырылга зоназын калбартыры, холушкак мергежилдерни шиңгээдип алыры дээш шимчээшкинниң калбартыр.

Социалистиг чарышты организастаарын экижидер болгаш дээштиин бедидер, ону планнарны долдур болгаш ажыр күүседиринче, ажылдың бедик шынарын хандырарынче, бүдүрүкчүлүг чорукту өстүреринче, камналга чурумун боттандырарынче угландырар. Күш-ажылга маргылдаа-чарышты, эш хуузунуң кады ажылдажылгазын болгаш бот-боттарынга дузалажылганы хөгжүдер.

Чогуур чылга доктааткан беш чыл планының даалгаларындан ажып турар уткуштур планнарны ажылдап кылыры болгаш күүседири дээш шимчээшкинниң калбак нептередир. Уткуштур планнарны чедиишкинниг күүседиринге эргежок чугула байдалдарны тургузарынга министерстволарның болгаш ведомстволарның ролюн бедидер. Чиг-эътти, материалдарны болгаш четчелээшкин кылыгларын берип турар бүдүрүлгелерниң продукциязы белен кылып турар заводтарның болгаш фабрикаларның харылзашкак коллективтерниң чарыжын организастаарын сайзырангайжыдар. Ажылчыннарның хуула (бригада) бүдүрүлге планнарынга үндезилээн чарыжын хөгжүдер. Материалдыг шаңнал-макталдың бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидер дээш социалистиг чарыштың түңнелдери-биле харылзаазын күштелдирер.

Чарыштың ажык болурун бедидер, Бүдүрүлге мурнакчыларын алдар болгаш хүндүткел-биле көөр. Мурнакчы дуржулганы чогуур үезинде мөөннээри болгаш планныг нептередирин хандырар.

* * *

1981—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары он бирги беш чылда Күрүне планын тургузарынга бааза болур. Салдынган сорулгаларны боттандырарынче совет тургузугнуң төттүнмес күштерин, чурттуң аажок улуг бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг потенциалын, байлак бойдус курлавырларын билдилиг угландырары эргежок чугула. Бүдүрүлгениң ажыктыын шыңгыы бедидери, курлавырларны улус ажыл-агыйынга бараан болдурары партия, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының, бүгү хөй-нити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң, совет кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Материалдыг болгаш угаан-бодалдың үнелиг чүүлдери ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның күш-ажылы-биле тургустунар. Национал байлакты көвүдедириниң үнер дөзү чүгле күш-ажыл болуп турар. Нийтилел болза чүү бүдүртүнген болдур, чүгле ону хуваап болур. Моон ужуруңда күш-ажылдың түңнелдери бедик болган тудум-на, социалистиг Төрээн чурттуң күчүзү улам быжыгар, кижиниң болгаш нийтилелдиң хереглелдери улам долу хандыртынар, совет кижилерниң амыдыралының деңнели улам бедиир.

Он бирги беш чылды күүседири организастыг болгаш политиктиг ажылды сайзырангайжыдарын негеп турар. Доктааттынган даалгаларның күүселдези дээш, ажылга бедик организастыг болгаш ылаптыг чорук дээш, бүгү звеноларга — бүдүрүлгеден министерствога чедир — план чурумун шыңгыы сагыыры дээш кадрлардан негелдени күштелдирген турар ужурлуг. Бүдүрүлге чедиишкиннерин чедип алырының чайлаш чок негелдези болза ажыл-агыйны чорударының деңнелин бедидери, кадрларны ажыл-херекчи харысалгалыг болгаш инициативтиг чорукка кижизидери болур.

Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-лары, партияның крайкомнары, обкомнары болгаш райкомнары, партияның эге организациялары ажылчы чоннарны планныг даалгаларның бүдүрүлге коллективи бүрүзүнге беш чылдың баштайгы хүннеринден-не чугаажокка күүсеттинеринче мобилизастаар, бюрократизмге болгаш ажыл чылзыр чорукка эптеш чок болбушаан, ажылының стилин болгаш методун сайзырангайжыдар ужурлуг. Даандырган ажыл-херек дээш бедик медерелдиг болгаш харысалгалыг чоруктуң, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң болгаш улус ажыл-агыйынга бедик эчис түңнелдерни чедип алырының сорулгаларын шиитпирлээринге кижи бүрүзүнүң салыышкынының чугулазын ханы билириниң ёзузунга ажылдакчыларны кижизидери чугула. Ажыктыын бедидеринче угланыышкынны күш-ажылчы коллектив бүрүзү бодунуң хан-дамырындан херээ кылдыр, чедиишкинниг бурунгаарлаарының ылап-ла негелдези кылдыр хүлээп көөр ужурлуг. Он бирги беш чылды күүседири, бүдүрүлгениң курлавырларын долузу-биле мобилизастаары, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин эң дүрген шиңгээдири, улустуң күш-ажылы-биле тургускан бүгү-ле чүүлдерин чоп ажыглаары дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжып чаа күш-биле калбак нептередир апаар. Ажыл-агыйны чорударының мурнакчы дуржулгазы бүгү черлерде бар, ыңчангаш ону бүгү бүдүрүлгелер болгаш организациялар чедип алыр аргалыг кылдыр кылыр херек.

Партияның тевилээн планнарын боттандырарынга харысалгалыг роль улус депутаттарының Советтеринге хамааржыр, олар ССРЭ Конституциязынга дүүштүр делгем эргелерни эдилеп турар. Хөй миллион депутаттар, калбак актив — чогаадыкчы улуг күш, оларны бүгү хемчег-биле ажыглаар херек. Советтерниң планнар тургузарынга болгаш оларның күүселдези дээш, совет хоойлуларны хажыдыкчокка сагыыры дээш контрольду боттандырарынга киржилгези улам идепкейлиг болгаш турар ужурлуг. Олар нийтилел бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге бодунуң салдарын күштелдирер, чурттакчы чонга бараан бүдүрүп үндүрерин көвүдедиринче, улус өөредилгезин, кадык камгалалын, чуртталга болгаш коммунал-амыдырал тудугларын, садыгны, амыдырал хандырылгазын болгаш нийти чемненилгени улгаттырарынче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг.

Четчип бышкан социализмниң чадазында профессионалдар эвилелдериниң эргелеп башкарылганың школазы, ажыл-агыйн чорударының школазы, коммунизмниң школазы болур ужур-уткасы бедиир. Олар беш чыл планын күүсединиге боттарының төлептиг салыышкынын киирер, ажылчы чоннарны бүдүрүлгени эргелеп башкарарынче, экономиктиг болгаш социал хөй янзы айтырыгларны шиитпирлээринче калбаа-биле киириштирер, оларны бүдүрүлгениң ээзи болур медерелге кижизидер, социалистиг чарыштың дээштиин бедидер, күш-ажылдың, амыдыралдың болгаш дыштанылганың байдалдарының дугайында доктаамал сагыш салыр, күш-ажыл хоойлужудулгазын болгаш коллективтиг керээлерни сагып турары дээш шыңгыы контрольду боттандырар хүлээлгелиг.

Он бирги беш чылда партияның шынчы дузалакчызы — Ленинчи комсомолдуң мурнунда, бүгү совет аныяктарның мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Заводка, тудугга болгаш хову-шөлге, эртемниң болгаш культураның, тырыдыышкынның болгаш кадык камгалалының талазынга, коммунистиг тургузуушкуннуң бүгү участоктарынга комсомол аныяктары планныг даалгаларны күүседири болгаш ажыр күүседири дээш демиселге баштаар, оларны совет патриотизмге, социалистиг Төрээн чуртунга ынакшылды медерел билиринге, билиглерни, эртемниң, техниканың болгаш культураның чедиишкиннерин шиңгээдип алырынче, бүдүрүлгеде бүгү-ле чаа болгаш депшилгелиг чүүлдерни шиңгээдип алырынче чүткүлге кижизидер хүлээлгелиг.

Беш чылды чедиишкинниг күүседири чурттуң экономиктиг потенциалының улам-ыңай өзерин болгаш улустуң чаагай чоруунуң бедиирин, Совет күрүнениң камгалаар күчүзүн чогуур деңнелге тургузарын хандырар, делегейге оон ат-алдарын улам бедидер, социализмниң делегей системазының быжыгарынга болгаш тайбың болгаш социал депшилге дээш демисежип турар бүгү күштерни сырый каттыштырарынга идиглиг болур.

Совет улус Ленинниң партиязының удуртулгазы-биле коммунистиг тургузуушкунга, бистиң Төрээн чуртувустуң күчү-шыдалын быжыглаарынга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге СЭКП ТК быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтылар Леонид Кизим, Олег Макаров болгаш Геннадий Стрекалов олар планнаттынган ажылдарны «Салют-6» — «Союз Т-3» — «Прогресс-11» эртем-шинчилел комплекизинде үргүлчүлеп турар.

Чер чоогунуң космос делгеминге дөрт чыл улаштыр ажылдап турар станцияның борт системаларының болгаш агрегаттарының байдалын хынап көөрү экипажтың мурнунда салдынган кол сорулгаларның бирээзи болуп турар. Ажылдап каапкан чамдык приборларны солууру база негеттинип турар.

Хол-биле углаар байдалга станцияның башкарылга системазының ажылдаар аргалыын космонавтылар хынап көрген болгаш иллюминаторларны чурукка тырттырган.

Эртем дериг-херекселдериниң чамдызын база дагын ажылдаткан. Чижээ, «Оазис» аппаратура ажылдап эгелээн болгаш үнүштерниң өзүлдезинге космоска ужудуушкуннуң факторларының салдарын оон дузазы-биле өөренип турар. Космоска материалдарны өөренип көөр талазы-биле «Сплав» установкага шенелдени база кылган.

Станцияның техниктиг хандырылгазының талазы-биле ажылдарны экипаж чоруткан болгаш күш-дамырның сула шимчээшкинин кылган.

Телеметриктиг хемчээшкиннерниң медээлерин болгаш космонавтыларның илеткелдерин ёзугаар алырга, орбита комплекизиниң ужудуушкуну чогумчалыг чоруп турар.

Эштер Кизим, Макаров, Стрекалов оларның кадыкшылы байдалы эки.

ЧУВАШИЯНЫҢ УРАН ЧҮҮЛУ

Чуваш АССР-ниң 60 чылынга холбаштыр ол республиканың литературазының болгаш уран чүүлүнүң байырлалы Москвада, Күрүнениң төп концерт залында ажыттынган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Соломенцев, СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи В. Ф. Шауро, Чуваш АССР-ниң партия, совет организацияларының удуртукчулары концертке олурушкан.

(СЭТА).

Анна Сенгиловна Балган Эрзин районда Нарын ортумак школазының орус дыл башкызы. Ол чыл бүрүде 100 хуу өөредилгени чедип ап келген. Ол школада башкыларның партия эге организациязының секретары хүлээлгезин база эки күүседип турар.

ЧУРУКТА: башкы А. С. Балган 8 класстарда орус дыл кичээлин эрттирип турары.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КЫШКЫ ҮЕДЕ БАЛЫК ТУДУУШКУНУ

ПХЕНЬЯН. Улусчу Корейниң чоон талакы далай эриинин балыкчылары кышкы үеде балык тудуушкунун эгелээн. Балык тывыжының ажыл-агыйлары болгаш кооперативтери кышкы үеде балык тудуушкунунга хынамчалыг белеткенген. Балык тудуушкунунуң судноларын болгаш бүгү херекселдерин чогуур үезинде хынамчалыг септээн.

Косоньуң болгаш Чхонджиньниң балык ажыл-агыйларының бригадаларын мурнакчыларның хүрээлелинде киирген. Эрткен чылдаазындан ийи катап хөй хемчээлдиг балыкты ол бригадалар бо чылын тутканнар. Далайның байлаан чогуур үезинде болбаазырадып кылыр болгаш хереглекчилерге дүрген чедирер талазы-биле боттуг хемчеглерни ап турар. Далайга ажиндирип чоруур 14 муң тонна аар чүъктү сөөртүр заводту бо күзүн ажыглалга киирген, улуг дөрт соодукчуларны немей ажылдадып турар.

Балык үлетпүрүн хөгжүткени база далай продуктуларын көвүдедир бүдүргени чурттуң чонунуң материалдыг чаагай чоруун бедидеринге улуг рольдуг болуп турар. Дараазында ол чылда балык тывыжын ийи катап көвүдедир болгаш далай продуктуларын чылда 5 миллион тонна чедир бүдүрер чугула сорулганы Корейниң Күш-ажыл партиязының VI съездизи айыткан.

БЕШ ЧЫЛ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

ГАВАНА. Мал ажылын хөгжүдер талазы-биле «Наранхос» деп дуржулга станциязы Гавана можузунуң мурнуу талазында тургустунгандан бээр элээн каш чылдар эрткен. Беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен дугайында оон коллективи илеткээн. Чүгле бо чылын безин күрүнеге ол коллектив 19 миллион литр сүттү дужааган.

Ажыл-агыйның бо чедиишкиннери болза күш-ажылды эки организастааның, ажыл шагын чоп ажыглаашының, фермаларга күш-ажылды механизастааның түңнели болган деп, «Наранхостуң» директору Хосе Гонсалес Торрес чугаалаан.

Мал ажылын сайзырадыр дуржулга станциязын улам ыңай хөгжүдеринге быжыг баазаны тургускан. Хөй продукцияны бээр мыйыстыг бода малдың чаа уксаазын өстүрер талазы-биле ол ажыл-агыйның дээди болгаш ортумак эртемниг 100 ажыг специалистери чурттуң эртем-шинчилел институттарының эртемденнериниң удуртулгазы-биле ажылдап турар.

ДЕПШИЛГЕНИҢ ОРУУ-БИЛЕ

Котону, Порто-Ново, Параку, Никитингу болгаш өске-даа хоорайларда база чурттакчылыг суурларда национал туктар, лозуннар болгаш транспарантылар-биле, гирлянд чечектер-биле шимээн кудумчуларда болгаш шөлдерде байырлал шинчииниң байдалы нептерээн. Ноябрь 30-де чурт национал байырлалды—Бенин Улус Республиканы чарлаан болгаш Бенинниң улус революциязының авангард Партиязын үндезилээн хүнүн демдеглээн.

Ынчаарда Дагомея деп адап турган чуртка 1972 чылдың октябрь 26-да Матье Кереку баштаан патриотчу хөөннүг шериг кижилер эрге-чагырганы холга алган. Матье Кереку республиканың президентизи болгаш шериг-революстуг чазактың баштыңы болган. Оон соонда удаваанда социалистиг нийтилелди тургузарынче угланыышкынны чарлаан болгаш сөөлүнде ук угланыышкын 3,3 миллион кижи чоннуг бо улуг эвес африка чурттуң амыдыралынга ханы социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандырар, неоколониалисчи тергиидээшкинни болгаш даштыкы капиталдың шургуушкунун узуткаар арганы берген.

1977 чылда хүлээп алган чаа конституцияга бо бүгү чедиишкиннерни дүрүмчүдүп, быжыглаан. Ол конституция социалистиг угланыышкынның, кижиниң кижи мөлчүүр чоруктан хостуг чаа нийтилелди тургузарының оруу-биле республиканың улам ыңайгы хөгжүлдезиниң перспективаларын айыткан.

Бөгүнгү Бенинде «Революция дээрге күш-ажыл-дыр» деп лозунг эң-не калбаа-биле нептерээн, сурагжаан. Ажылчы чоннарның калбак массалары ёзулуг хамаарышпас экономиканы тургузары—чурттуң мурнунга салдынган кол сорулга болур дээрзин билип эгелээн.

Маңаа хамаарыштыр ам безин эвээш эвес чүве кылдынган. 1977—1980 чылдарда хөгжүлдениң бирги үш чыл күрүне планының күүселдези бо чылын доостур. Бойкопда улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин ажыглалга киирген. Онигболода цемент заводунуң, Савада чигир бүдүрер бүдүрүлгениң тудуу үргүлчүлеп турар. Бойкопда кукуруза ажылдап кылыр заводту 1981 чылда ажыглалга киирер.

Күрүне улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин, банкыларны, транспортту, энергетиканы, страхование компанияларын национализастаан. Даштыкы садыгны, тудуг материалдарын бүдүрерин болгаш чугула чем продуктуларны. техниктиг культураларны садарын холга алган күрүне компаниялары тургустунган.

Эрткен чылдарда республиканың саң-хөө байдалы элээн экижээн. 1976 чылдан бээр Бенинниң күрүне бюджедин орулгалар, чарыгдалдары карышкак чок боор турар. Ол чорук үлетпүрнү хөгжүдеринге элээн хөй капитал салыышкыннарны киирер арганы берген.

Ынчалза-даа чурттуң экономиказының үндезини көдээ ажыл-агый боор турар болгаш ында чоннуң 80 ажыг хуузу ажылдап турар. Ам чоннуу чем продуктулар-биле хандырарын барымдаалааш, чем продуктуларны бүдүрерин көвүдедир сорулга көдээ ажыл-ишчилерниң мурнунга салдынган. Күрүне фермаларын, тараачыннар кооперативтерин тургузарынга улуг кичээнгейни салган, шаанда хожудангай чораан соңгу районнар хөгжүп турар. Көдээде бүдүрүлге харылзаалары чаартынып турар.

Экономикада чедиишкиннер ажылчы чоннарның социал-экономиктиг байдалын экижидер талазы-биле элээн хемчеглерни алыр арганы күрүнеге берген. Чижээ, инвалид болгаш назылап кыраан талазы-биле пенсияларны көвүдеткен, бо чылын студентилериниң стипендияларын бедиткен.

1975 чылдың ноябрь 30-де тургустунган Бенинниң улус революциязының партиязының ачызында республиканың бо чедиишкиннери хөйүнде чедип алдынган. Партия чаа амыдыралды тургузарынче улус чонну сорук киирип, иштики болгаш даштыкы политиканы тодарадып, республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин углап, башкарып турар. Бенинниң улус революциязының партиязының Төп Комитединиң пленуму амыдыралдың бүгү адырларынга партияның ролюн күштелдиреринче угландырган шиитпирлерни хүлээп алган.

Социалистиг угланыышкынның оруун шилип алган чуртта ханы социал-экономиктиг болгаш идеологтуг чаартылгаларга империализмниң болгаш реакцияның күштери удурланып турар. Олар 1977 чылдың январь 16-да Бенинге удур чепсектиг агрессияның үезинде ону кылып турганы ышкаш, база-ла бүгү аргалар-биле, оон иштинде хөлезиленикчилерниң дузазы-биле хамаарышпас хөгжүлдениң оруундан чайлаарынче чуртту албадаарын оралдажып турар.

Ынчалза-даа Бенин эттиимпериалистиг туруштарда быжыы-биле туруп турар. Хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш, тайбың болгаш депшилге дээш улустарның чөптүг демиселин камгалаан Бенинниң үнү делегей аренасында шиитпирлиг дыңналып турар. Ол демиселге аныяк республиканың талазында социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелери, оон иштинде ССРЭ өскерлиш чок туруп турар.

Б. ПИЛЬНИКОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.
Котону.

телевидение

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00— **«Үе».** Информастыг программа. 8.50 —Эртенги сула шимчээшкин. 9.15 — **«Кызыл-бөскек».** Мультфильм. 9.35 **«Минталь чечектелип турда».** Уран-чечен фильм. 10.50— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

10.55 — **«Орус дыл өөренип тур бис».** 4-кү телекичээл. 11.10—14.00 — Чапсар.

МОСКВАДАН

14.00 — Медээлер. 14.20 — **«Шыгжамыр дилекчилери».** Чаа Черин шинчилээн экспедиция дугайында документалдыг фильм. 15.20—**«Авазының школазы».** 15.50 — **«Поэзия».** А. Прокофьев. Төрүттүнген хүнүнден бээр 80 харлаарынга. 16.35 —**«Клементти»** (Финляндия) академиктиг хорунуң концерти. 17.05 — **«Горнистер, харылаңар!»**

КЫЗЫЛДАН

17.35 — Уругларга фильм. 17.45 — Телемедээлер. 18.10— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

18.15— **Бөгүн делегейде.** 18.30 — **СЭКП-ниң XXVI съездизинге уткуштур.** Таджик ССР-ниң телевидение программазы. 20. 30 —**«Үе».** Информастыг программа. 21.15— **Кампучияны камгалаарының чаңгыс дай национал фронтузун тургусканының бир чылынга. «Пномпеньде час».** Документалдыг фильм. 22.10— ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Ткаченконуң күүселдези-биле романстар. 22.40— **Бөгүн делегейде.** 23.00—01.45 Футболга делегей чемпионады. **ЧССР-ниң шилиндек командазы — Турцияның шилиндек командазы.** Прагадан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.35 — Г. Беневскийниң болгаш Ф. Шопенниң чогаалдарын ёзугаар концерт. 18.00— **«Чурук бүрүзүнде — хүн».**

КЫЗЫЛДАН

18.15 — **«Уланчылыг».** Телефильм. 18.30 — **«Аныяк үннер»** — 19.00—20.00 — **«Чүс чылдың оруу-биле».** Документалдыг фильм.

Агаар

Бөгүн республикага биче хар чаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 15—20 градус соок болур.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаар 13—15 градус соор.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

КИНО

ДЕКАБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ара соксаан серенада» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Өлүм чок Кашей» 10.50, 12.20, 13.50, 15.20, **«Ооргазынче боолапкан»** 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Волочаевтиң хүннери» 15.00, **«Өскениң чүрээ»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ордуда сүлчээниң аспаанда» (2 сериялыг) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ 1980 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 3-ТЕН 28-КЕ ЧЕДИР РЕПЕРТУАРЫ

3 среда кежээ	Лопе де Вега **«ТЕНЕКПЕЙ»** (2 көжегелиг, хөгжүмнүг комедия).	14 воскресенье кежээ	А. Чечетин. Е. Мамий **«ЧЕГДИРГЕН ЫНАКШЫЛ»** (2 көжегелиг комедия.)
5 пятница кежээ	Ж.-Б. Мольер **«ТАРТЮФ»** (2 көжегелиг комедия)	17 среда кежээ	М. Горький **«ЗЫКОВТАР»** (2 көжегелиг драма.)
7 воскресенье хүндүс, Эгелээри 12 шакта	М. Стеглик **«ХУУЖУР БАЖЫҢЧЫГАШ»** (2 кезектиг тоол.)	19 пятница кежээ	Ж.-Б. Мольер **«ТАРТЮФ»** (2 көжегелиг комедия.)
7 воскресенье кежээ эгелээри 12 шакта	А. Гельман **«БИСТЕР, АДААНГА АТ САЛГАННАР...»** (2 көжегелиг комедия.)	20 суббота кежээ	Н. Мирошниченко **«ТАМЫ КЫРЫНГА БОДАНЫГ»** (2 кезектиг шии.).
10 среда кежээ	А. Чечетин, Е. Мамий **«ЧЕГДИРГЕН ЫНАКШЫЛ»** (2 көжегелиг комедия.)	21 воскресенье кежээ	М. Горький **«ЗЫКОВТАР»** (2 көжегелиг драма.)
12 пятница кежээ	В. Розов **«ЧОРУУНАР ЧОГУЗУН»** (2 көжегелиг комедия.)	27 суббота кежээ	Лопе де Вега **«ТЕНЕКПЕЙ»** (2 көжегелиг, хөгжүмнүг комедия.)
13 суббота кежээ	Ж.-Б. Мольер **«ТАРТЮФ»** (2 көжегелиг комедия.)	28 воскресенье кежээ	Ж.-Б. Мольер **«ТАРТЮФ».** (2 көжегелиг комедия.)
14 воскресенье хүндүс Эгелээри 12 шакта.	А. Гайдар **«Р. Ш. Ч.»** (2 кезектиг, маадырлыг шии.)		

Тыва дылда шиилер орус дылче очулгалыг. Коллективтиг көөрү-биле чагыгларны хүлээп ап турар. Тел. 2-35-88, 2-25-49. Билеттерни театрның кассазынга 10 шактан 19 шакка чедир садар. Шиилер эртенги шактарда 12 шакта, кежээ —19 шакта эгелээр.

Редакцияның адрези: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-33-24, 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-28-35, партийжа амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 2888.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01994